گوڤارا ئەکادیمی یا زانکویا نەوروز (المجلة الأكاديمية لجامعة نوروز)، پ.١٢ ژ.٣، ٢٠٢٣
حقوق الطبع والنشر ©2017. هذه مقالة الوصول اليها مفتوح موزعة تحت رخصة
المشاع الابداعي النسبي – CC BY-NC-ND 4. 0، e-ISSN: 2520-789X
https://doi.org/10.25007/ajnu.v12n3a1204

وێنەی کۆمەڵایەتیی ژن لە ڕۆمانی ژنانەی کوردی کرمانجیی خواروودا

پ. ی. د. جەلال ئەنوەر سەعید - زانکۆی سەلاحەدین - کۆلێژی پەروەردەی مەخمور پەروەردە – بەشی زمانی کوردی

خوێندکاری ماستەر - ساکار ئەکرەم سالح

پوختە

گومانی تێدا نییە کە مرۆڤ بوونەوەرێکی کۆمەڵایەتییە و بچووکترین یەکەی کۆمەڵایەتییش لە دوو کەس پێکدێت، کە دەشڵێین دوو کەس، واتە دوو کەس لە دوو هەردوو ڕەگەزی بەرانبەر، چونکە هیچ مرۆڤێك ناتوانێت هەتا هەتا بە تەنیا بژی و کۆمەڵی مرۆیی دروستبکات. بۆچی؟ لەبەر ئەوەی لەم دۆخەدا نە کار لە کەس دەکات و نە خۆیشی دەکەوێتە ژێر کاریگەریی کەسانی دیکەوە، لەم دۆخەشدا هیچ پەرەسەندنێکی ئەوتۆ لە ژیان و دنیابینی مرۆڤدا دروست نابێت. بەڵام لە ژیانی کۆمەڵدا، بە تایبەتییش ئەگەر تیایدا بیر و بۆچوونی جیاواز قبوڵ بکرێت، ئەوا هەمیشە ڕەوڕەوەی ژیان لە پێشکەوتن و پەرەسەندندا دەبێت و پەیوەندییە کۆمەڵایەتییەکانیش پەرەسەندن و ئاڵۆزیی بەخۆیانەوە دەبینن. دواتر کارلێك و تێکەوڵاوبوونی کۆمەڵە مرۆییە جیاوازەکانیش لەگەڵ یەکتردا ئەوەندەی تر پەیوەندییەکان ئاڵۆزتر دەکەن و زیاتر ژیانی مرۆیی پەرە دەسێنێت. هەموو ئەم پەیوەندییە کۆمەڵایەتییانەش مەحکووم دەبن بە کۆمەڵێك هۆکاری وەکو داب و نەریت و ئاین و ئاستی ڕۆشنبیریی و ئابووریی. ژنیش وەکو پێهاتەیەکی سەرەکیی کۆمەڵی مرۆیی لانی کەم دەکەوێتە ژێر نیوەی ئەو کاریگەریی و گۆڕانکارییانە و بە درێژایی مێژووی مرۆڤایەتیی ئامادەیی هەبووە. ژنی کوردییش، بە درێژایی مێژووی کورد پشکی شێری بەرکەوتووە لەو کاریگەرییە ناوەکیی و دەرەکییانەی کە کۆمەڵگەی کوردی کەوتووەتە ژێرییەوە و مەحکووم بووە بە پەیوەندییە کۆمەڵایەتییەکان. لەبەر ئەو هۆکارە گرنگە، ئەم توێژینەوەیە هەوڵدەدات کە وێنەی کۆمەڵایەتی ژن بە تایبەتییش لە ڕۆمانی ژنانی کورد دەستنیشان بکات و هۆکار و ئەنجامەکانی شیبکاتەوە. بۆچی ڕۆمانی ژنانە؟ چونکە ڕۆمانی ژنانە وەکو بوارێکی بزاڤی ژنان (فیمینزم)، دەنگی ڕاستەقینەی خودی ژنانە بۆ دەستنیشانکردنی کێشەکانی ژنان و بەرگریکردن لە مافەکانی خۆیان. لەم ڕووەوە ڕۆمانی ژنانی کوردیش ئەگەرچی تەمەنێکی کەمی هەیە، بەڵام چەندین دەنگ و قەڵەمی بوێرمان هەن کە شێلگیرانە هاتوونەتە مەیدان و کتێبخانەی کوردییان تا ڕادەیەکی باش بە ڕۆمانەکانیان ئاوەدان کردووەتەوە.

وشە کلیلەکان: وێنە، ژن، بزاڤی ژنان، ئەدەبی ژنان، ڕۆمانی ژنان

پێشەکی

لە پێناسەی ئەدەبدا مەکسیم گۆرکی پێیوایە کە ئەدەب زانستی ناسینی مرۆڤە. واتە هەموو ئەوەی کە کۆمەڵناسیی و مرۆڤناسیی لەبارەی مرۆڤ و پەیوەندییە کۆمەڵایەتییەکانییەوە پێشکەشیدەکات، دەکرێت دەق ئەدەبیی بیکات، بە تایبەتییش ڕۆمان کە بەرهەمی شار و قۆناغی بۆرژوازییە، ئەمەش پەیوەندی بەهێزی نێوان ئەدەب و کۆمەڵناسیی پیشاندەدات و لەگەڵ ئەو بۆچوونە دێرینەدا یەك دەگرێتەوە کە ئەدەب ئاوێنەی کۆمەڵە.

لەم سۆنگەیەوە هەوڵدەدەین لەم توێژینەوەیەدا وێنەی کۆمەڵایەتیی ژن لە ڕۆمانی ژنانەی کورددا بخەینە بەر باس و پێگە و بارودۆخی ژنی کورد بخەینەڕوو و شیبکەینەوە.

گرنگی ئەم توێژینەوەیە لەوەدا خۆی دەبینێتەوە کە ویڕای ئەو توێژینەوانەی پێشتر کە لە دوو توێی باسەکەدا ئاماژەمان پێکردووە و بە میتۆدی ڕەخنەی کۆمەڵایەتیی کاریان کردووە، بەڵام هیچیان ئاوڕیان لە وێنەی ژن لە ڕۆمانی ژنان نەداوەتەوە.

ناونیشانی توێژینەوەکە ئەوەی خواستووە کە بە پێی میتۆدی ڕەخنەی کۆمەڵایەتیی توێژینەوەکەمان ئەنجامبدەین.

توێژینەوەکەمان لە دوو تەوەر پێکدێت؛ لە تەوەری یەکەمدا بە تیۆریی باسمان لە زاراوە و چەمکی هەر یەك لە (وێنە و ئەدەبی ژنان) کردووە، هەروەها گرفتی زاراوەی ئەدەبی ژنانمان خستووەتەڕوو. سەرباری مێژووی ڕۆمانی ژنانی کورد و باسێکیشمان لەبارەی میتۆدی کۆمەڵایەتیی خستووەتەڕوو.

لە تەوەری دووەمیشدا، هەوڵماندواە کە وێنەی کۆمەڵایەتیی ژنی کورد لەناو سنووری خێزان و لە دەرەوەی سنووری خێزان، لە چەند ڕۆمانێکی چەندین ژنی کورد دەستنیشان بکەین و شیبانبکەینەوە.

لە کۆتاییشدا گرنگترین ئەو ئەنجامانەمان خستووەتەڕوو کە توێژینەوەکە پێیگەیشتووە، لەگەڵ لیستی سەرچاوەکان و پەختەی توێژینەوەکە بە هەردوو زمانی عەرەبی و ئینگلیزی.

تەوەری یەکەم

یەکەم/ وێنە لە رووی زاراوە و چەمکەوە

1. زاراوەی وێنە

سەبارەت بە زاراوەی وێنە، کۆمەڵێك زاراوەی وەکو (image)، (figure)، (Fancy) لە رەخنە و ئەدەبی ئەوروپیدا بەرچاو دەکەون. (image) لە بنەڕەتدا، وشەیەکی لاتینییە و واتای وێنەی کەسێ یان شتێ دەگەیەنێت کە نیگاری کێشراوە، وێنەی فۆتۆگرافییش دەگەیەنێ، هەروەها بە واتای وێنەی زەینیی، کەسێک یان شتێک دێت. کەواتە مەبەست لەم وشەیە (image) ئەو وێنانەیە، کە لە ڕێگەی ئەندێشەوە دەخرێنە بەر زەین. هەرچی وشەی (figure)ە، بەو وێنانە دەگوترێت کە زیاتر روخساری مرۆڤێک یان کەسێکی تر لە رێگای وێنەکێشان یان پەیکەرتاشییەوە پیشاندەدرێن، ئەم زاراوەیە بەرامبەر بە (خواستن و خوازە و لێکچواندن)یش بەکارهاتووە، کە بۆ خۆیان بنەمای پێکهێنانی وێنەن لە دەقی ئەدەبییدا. زاراوەی (Fancy)یش، کە وشەیەکی ئینگلیزییە و لە وشەی (Phantasia)ی یۆنانییەوە وەرگیراوە، (Phantasia)ش هاوواتای (imagination)ی لاتینییە، بەم پێیە (imagination) و (Fancy) لە گەلێ ڕووەوە بوونەتە هاوواتای یەک پڕۆسەی وەرگرتنی وێنەو و لە هەمان کاتدا توانای پێکهێنانی وێنە دەگەیەنن (مەولود، ٢٠٠٧، ٥). ئەم ناساندنە وەک زاراوە، تا رادەیەك تایبەتە بە شیکردنەوە شڕۆڤەکردن، چونکە لە چەندین توێژینەوەی دیکەدا بە شێوەیەکی بەربڵاوباسکراوە و ڕونکراوەتەوە، کەوا هەر زمانێک بە شێوازی خۆی ناساندوویەتی و زاراوەی تایبەتی بۆ داناوە، لە راستیدا ناساندنێکی سادەیە کە گوزارشت لە وێنەی وشە و مرۆڤ و هونەری دەستیی مرۆڤ و تا دەگاتە ئاستی جوانکاری و ڕەوانبێژی و دەقی ئەدەبی.

لە زمانی عەرەبییشدا، زاراوەی (صورة) بەرانبەر بە زاراوەی (وێنە) دێت. لە (لسان العرب)دا (ابن منظور) لە بابەتی (ص، و، ر)دا، ئاماژە بە وشەی (المصور) دەکات وەکو یەکێك لە ناوە پیرۆزەکانی خوای گەورە کە بە واتای ئەو کەسە دێت کە وێنەی هەموو شتێکی کێشاوە و ڕێکیخستوون، هەر شتێکیش وێنە و شێوەیەکی تایبەت بەخۆی پێداوە و لەوانی دیکەی جیاکردووەتەوە. هەروەها ئاماژە بۆ ئەوە دەکات کە وێنە (صورة) زیاتر لە روخساردایە و کۆیەکەشی (صور)ە. وێناکردنیش بەرانبەر بە (تصور)ە. **کەواتە** "مەبەست لە وێنە روخسار، یان شێوەی پەیکەرەی یان تایبەتمەندیی مرۆڤە" (ابن منظور، 2008، 303 - 304)**.** هەرچی وێناکردنە (تصور)، "بریتییە لە تێپەڕینی بیرۆکە بەو وێنە سروشتییەی کە پێشتر بینیویەتی و پێی هەڵچووە و لە خەیاڵدانی خۆیدا هەڵیگرتووە و پێیدا گوزەردەکات" (بشيري و ديقش، 2018، 6).

لە فەرهەنگی زاراوە زمانیی و ئەدەبییەکاندا (قاموس المصطلحات اللغوية والادبية)دا هاتووە کە وێنە (image) بریتییە لە خەیاڵکردنی شت و لە زەین و عەقڵدا، وێنەی شتیش، چییەتی رووتە (ئەبستراکت). هەر لە هەمان فەرهەنگدا هاتووە کە وێنە بریتییە لەو نیگارەی کە وشەکانی زمان چ شیعر یان پەخشان لە زەینی وەرگردا دەیکێشن، وەکو سیمای بیرۆکە و شت و دیمەن و هەست و ئەندێشەکان، ئەمەش یان بیرۆکەیەکی گوازراوەی راپۆرت ئاسایە، یانیش بە شێوەیەکی هونەریی ستاتیکیی وەها داڕێژراوەتەوە کە گوزارشت لە واقیع بکات و بە رێگای کۆمەڵێك نیگار و تابلۆی هاوشێوە کە لە رێگای داڕێژراوی شێوەکاریی و تەکنیکیی شێوازگەریی و زمانیی جیاوازەوە، ئاماژەی بۆ بکات (دقعة، ٢٠١٥، ١١). لێرەوە وێنە بریتییە لە پەیکەری نێوان وەسفی شتێک و ڕاستییەکەی. وێنە پڕە لە پرسیارو تەواوکەری دەقی ڕەسەنە، چونکە دەق کاتێک وێنەدروست دەکات، زۆر بەپێزتردەبێت، بنەماکانی بەهێزی ولاوازی دەق دەردەخات، لایەنی دەروونی و کۆمەڵایەتی نوسەر دەردەخات، گوزارشت لە کارەکتەر، ڕووداو، کات و شوێن، دەکات، واتە کاریگەری بە سەرتەواوی بنەماکانی دەقەوە هەیە.

وشەی وێنە لە زمانی کوردیدا وەك لە فەرهەنگی هەنبانە بۆرینەدا هاتووە، لە بنەڕەتدا بە واتای (چەشن، وەکو) دێت (هەژار، ١٣٨٤، ٩٣٣) کە تا ئێستاش لە ئاخاوتنی رۆژانەدا بەکاردێت، واتە وەکو ئامرازێکی لێکچواندن بەکاردێت. دواتر واتای (Image)ی لاتینیی و (صورة)ی عەرەبی وەرگرتووە. وەکو زاراوەیەکی ئەدەبییش لە فەرهەنگە ئەدەبییەکاندا تیشکی خراوەتە سەر. لە کتێبی (فەرهەنگی ئەدەبی)دا، موحسین ئەحمەد عومەر ئاماژە بەو گەشەسەندنە دەکات کە لە زمانە ئەوروپیی و رۆژهەڵاتییەکاندا بەسەر وشەی وێندا هاتووە، هەروەها وشەی (وێنە) لە وشەی (فۆتۆ – Photo) جیادەکاتەوە هەرچەندە سەرەتا وشەی (Image)یش بە واتای فۆتۆ بەکارهاتووە (عومەر، ٢٠١٢، ٣٠٤). لە کتێبی (فەرهەنگی زاراوەکانی ئەدەب و زانستە مرۆڤایەتییەکان)یشدا، وشەی وێنە لە هەردوو ئاستی ماددی و خەیاڵییدا خراوتەڕوو. ئەو پەیکەرەی پەیکەرتاشێك هەڵیدەکۆڵێت، یان ئەو وێنەیەی کە شێوەکارێك لە تابلۆیەکدا دەیکێشێت، ئاستی ماددی بەرجەستە دەکەن و بە چاو دەبینرێن و خەیاڵی مرۆڤ دەوروژێنن. هەرچی وێنەی خەیاڵییە، ئەوا لە ئەدیب لە خەیاڵی خۆیدا بە وشە دەریاندەبڕێت، واتە دروستکەری وێنەکە خەیاڵێکی رووتە. کەواتە لە هەردوو ئاستی ماددی و خەیاڵیدا، خەیاڵ ئامادەیە و هەست و سۆزی وەرگر دەورووژێنێت (ئەسوەد، ٢٠١٥، ٤٠٦).

واتە خەیاڵ (ئەندێشە) وەکو رەگەزێکی ئەدەب، ئارامکەرەوەیەکی گرنگی هزر و ڕۆحی خوێنەرە، نیشانەی زیرەکیی و لێهاتوویی نووسەریشە، بۆیە لە ئەدەبدا بە شێوەیەکی فراوان وێناکراوە.

2. چەمکی وێنە

لە ڕاستیدا وێنە کاتێک تێکەڵی زانستەکانی تر دەبێت، بە تایبەتی فەلسەفە ماناکەی دەگۆڕێت، چونکە فەلسەفە بوارێکی تا رادەیەك قورسە، ئەستەمە بە تێکەڵبوونی لەگەڵ وێنەدا، پاراویی و ناسکیی بە وێنە بدات، بۆیە وێنە لەگەڵ

هەر زانستێكدا واتایەكی تایبەت بەو زانستە دەدات، لەبەرئەوە ئەستەمە پێناسەكی جێگیر بۆ وێنە دەستنیشانبكەین، چونكە هەر بوارێكی زانستیی لە روانگەی خۆیەوە لە وێنە دەڕوانێت. ئەمەش بووەتە هۆی ئەوەی كە لە هەردوو لایەنی تیۆریی و پراكتیكییەوە گرنگییەكی زۆر بە زاراوەی وێنە بدرێت بە تایبەتی لە توێژینەوە رەخنەییە هاوچەرخەكاندا. ئەگەر لە بواری ئەدەب و رەخنەدا لە زاراوەی وێنە بڕوانین، دەبینین كە لە شیعردا یەک مانا نابەخشێت، بەڵكو بەردەوام واتاكەی لە گۆڕاندایە (علمیات، ٢٠٠٧، ٢٣٨).

لەبەرئەوە كارێكی سەخت و قورسە ئەگەر بمانەوێ بە وردیی و بە روونیی چەمكی وێنە دەستنیشانبكەین، ئەمەش لەبەرئەوەی چووەتە ناو زۆر بواری جیاوازەوە و چەندین واتای لەخۆگرتووە، چونكە وێنە چیتر تەنیا ئارایش و رازاندنەوەیەكی رەوانبێژیی نییە، بەڵكو ئامراز و كەرەستەیەكی پەیوەندی و گەیاندنی مرۆییە كە لە ژیانی رۆژانەی خۆماندا سوودی لێ دەبینین، هەروەها لە بیركردنەوە و نووسین و خەون و تەنانەت لە مۆتەكە و مێردەزمەكانیشماندا بەكاریدەهێنین (الحمداوي، ٢٠١٤، ٣٢). بۆیە دەبینین لە رەخنەی كۆندا وێنە و وێنەسازییە كە بە بنەما و ستوونی شیعر دادەنرێت نەك واتا كە هەموو خەڵك دیزانن، لەم بارەیەوە رەخنەگری عەرەبی (جاحظ 159 – 255ك) دەڵێت :"واتاكان لەسەر رێگا كەوتوون عەجەم (لە زمانی عەرەبی عەجەم واتە هەر كەسێك كە عەرەب نەبێت) و عەرەب و دەوارنشین و لادێیەكیش دەیزانن، بەڵام بەرزیی لە كێش و (...) چاكیی شێوازە، ئاخر شیعر سەنعەتە و جۆرێكە لە چنین و وێنەكێشان" (دقعة، 2015، 11 - 12). وەك دەبینین كە جاحظ لە پاڵ كۆمەڵێك رەگەزی گرنگی شیعردا، وێنە بە مەرجێكی گرنگی شیعر دادەنێت.

(عبدالقاهر الجرجاني 400 – 471هـ)یش لە روانگەی بۆچوونەكانی جاحزەوە ئاماژە بە گرنگیی وێنە دەكات و پێیوایە كە شیعر لەسەر وێنە و وێنەسازیی بنیاتدەنرێت و چونكە وێنە لە بەها و پێگەی شیعر بەرزدەكاتەوە. لەبارەی پێناسەی وێنەوە جورجانی دەڵێت :"دەزانم كە دەڵێین وێنە واتە نواندنی پێوانەیەكە كە بە ئاوەز (عەقڵ)مان دەیزانین و بە چاوەكانیشمان دەیبینین" (دقعة، 2015، 15). كەواتە بەلای جورجانییەوە وێنە رێگایەكی تایبەتییە لە رێگاكانی دەربڕین و بەهای خۆشی لە سیاقی شیعرەكەدا بەدەستدێنێت.

بێگومان بابەتی وێنە بەلای رەخنەگران رۆژئاواشەوە بایەخی پێدراوە. لە سادەترین واتاكانیدا، وێنە بەلای (سی دی لویس)ەوە نیگارێكە بە وشە كێشراوە، دەكرێت وەسف و خوازە وێنە دروستبكەن، وێنەش لە رێگای دەستەواژەیەك یان رستەیەكەوە پێشكەشمان بكرێت كە وەسفێكی رووت نەتوانێت ئەو كارە بكات. هەرچی (پۆل ریفردی)یە، پێیوایە كە وێنە داهێنانێكی تەواو زەینییە و بەرەنجامی بەراوردكرن نییە، بەڵكو لە ئەنجامی كۆكردنەوە نێوان دوو راستیی واقیعییە كە لە لایەنی دوورییەوە كەم تا زۆر جیاوازن. واتە بە بڕوای ریفردی وێنە بە یارمەتی شتێكی ترەوە پێكدێت و بەرهەمدێت. (س. ت. كۆلریدج)یش كە شاعیرێكی رۆمانسییە، وێنە بە پێوەرێك بۆ سۆز و بیرۆكە و تەنانەت بۆ بلیمەتیی شیعرییش دادەنێت. (كروش، ٢٠١١، ٦).

دووەم : ئەدەبی ژن (زاراوە، چەمك، گرفتی چەمكەكە)

1. لە رووی زاراوەوە

ئەدەبی ژن وەكو داهێنانێكی مرۆیی و لایەنێكی مەعریفی دەكەوێتە ناو چوارچێوەی لایەنێكی لەخۆی فراوانتر كە ئەویش فێمینیزمە، واتە پەیوەندی بەو هەوڵەوە هەیە كە ژنان دەیدەن بۆ سەلماندنی خودی خۆیان و دەرخستن و پیشاندانی ناسنامەی ژنێتی خۆیان. ئەمەش وامان لێ دەكات كە سەرەتا هەوڵبدەین بزانین فێمینیزم چییە؟

فێمینیزم (feminism) لە بنەڕەتدا وشەیەكی لاتینییە بە (feminia) كە مانای ژن (women) دەگەیەنێت، بەكارهاتووە. دواتر لە زمانی ئینگلیزیدا وشەی (feminine) بەكارهاتووە، لە فەرەنسیشدا (feminine) و (feminism) بەكارهاتووە (صالح، ٢٠١٩، ٢٠ -٢١). لە لایەكی دیكەشەوە وشەی (فیمەیل - female)یش كە جیاكردنەوەیەكی جەندەرییە واتای (مێ) دەگەیەنێت. كەواتە دەكرێت لە بنەمادا وشەی فێمینیزم لە وشەی (فیمەیلیزم - femalism)ەوە هاتبێت، چونكە هەموو وشەكان هەر واتای كۆبوونەوە لە دەوری (مێ) لەخۆ دەگرن، كە بریتییە لە بەرگریكردن لە مافەكانی ژنان و رزگاركردنیان لە چەوسانەوە. (سالح، ٢٠١٩، ٢٢).

سەرەتا وشەی فێمینیزم لە زمانی فەرەنسیدا، لە بابەتێكی پزیشكییدا سەبارەت بە گەشەی ئەندامەكانی لەش و تایبەتمەندیی رەگەزیی نەخۆشەكان بەكارهاتووە. بە تایبەتیش ئەو پیاوانەی كە هەندێك خەسڵەت و تایبەتمەندیی ژنانەیان وەرگرتووە وەكو (نێرەمووك). دواتر نووسەری ناوداری فەرەنسیی (ئەلكساندەر دوما) ئەم وشەیەی لە نامیلكەیەك بە ناوی (Transsexual) هەر بەهەمان واتای پێشوو بەكارهێناوە بەڵام زیاتر جەختی لەسەر ژن كردووەتەوە، واتە ئەو ژنانەی كە تا رادەیەك هەڵسوكەوت و رەفتاری پیاوانەیان هەیە (صالح، ٢٠١٩، ٢١). واتە سەرەتا وشەی فێمینیزم بە گشتی بۆ ئەو گۆڕانكارییانە بەكارهاتووە كە بەسەر جەستەی مرۆڤدا هاتووە چ ژن بێت یان پیاو.

بەڵام وەكو زاراوەیەك بە واتای بزووتنەوەی ژنانە دەگەڕێتەوە بۆ كۆتاییەكانی سەدەی نۆزدە، ئەویش كاتێك بۆ یەكەم جار لە ساڵی ١٨٩٥ وشەی (فێمینیست) لە لێكۆڵینەوەی كتێبێكدا لە گۆڤاری (ئاتینیوم)دا بۆ پێناسەكردنی ژنێك بەكارهاتووە كە توانای شەڕكردنی بۆ وەدەستهێنانی سەربەخۆیی هەیە (وۆلف، ٢٠١٢، ١١). بەڵام ئەم بەكارهێنانە هەروا لەخۆوە نەبووە، بەڵكو زەمینەیەكی سەد ساڵەی هەبووە كە بە بڕوای توێژەران لە رووی مێژووییەوە سەلمێنراوە كە ساڵانی نێوان (١٧٩٠ – ١٨٩٠) سەرەتاكانی دەركەوتنی فێمینیزم وەكو بزووتنەوە دەركەوتووە. چونكە لەم ماوەیەدا فیكری رۆشنبیری گەشەی سەندووە. سەرباری ئەوەی كە هەردوو شۆڕشی فەرەنسیی و ئەمریكیی كۆمەڵێك كێشە و بابەتیان ورووژاند كە پەیوەندییان بە مافەكانی ئافرەتەوە هەبوو (المساعد، ٢٠٠٦، ٤ – ٥)، تاكو لە ساڵی ١٨٩٥ خەباتی ژنانی ئەورووپیی و ئەمریكیی بۆ وەدەستهێنانی مافی دەنگدان و غیرەت و پڕكێشی ژنانی چالاک لەم

خەباتەدا گەیشت بە لوتکە، چونکە بە هیچ شێوەیەك و تۆزقاڵێکیش لە مانگرتن و قایمکردنیان لە کونجی زینداندا سڵیان نەدەکردەوە و ترس و بیمێکی زۆریان خستبووە دڵی خەڵکی ڕەشۆکەوە. بەم شێوەیە وشەی فێمێنست لەسەرەتای سەرهەڵدانییەوە لەناو فەرهەنگدا، بزووتنەوەیەکی زێدەڕۆ، دژە نەریت و ئاژاوەگێڕ کەوتە بەر زەینی خەڵك و لە ئەنجامیشدا ئەو ژنانەی بەم بزوتنەوەیە و وشەیەوە دەناسران، دەستبەجێ دەکەوتنە ناو کەمایەتییەکی شەرمەزارکراوەوە (وۆڵف، ٢٠١٢، ١١ - ١٢). واتە، فێمینیزم (Feminism) سەرەتا وەکو ناوناوتۆرەیەکی خراپ لە لایەن ئەو هێز و کەسانەوە کە دژ بە ژنان و مافەکانیانن، بەکارهاتووە بۆ ئەوەی لە ئەرک و کاری پڕ واتای چەمکەکە کەم بکرێتەوە، بەڵام لە راستیدا فێمینیزم، واتە ژنناسی؛ واتە ئەو میکانیزم و فاکتەرەیە کە بە شێوەیەکی زانستی خەبات دەکات بە ئامانجی بەرامبەری یەکسانی مافەکانی ژن (صالح، ٢٠١٩، ٢٠-٢١). ئەمەش نیشانەی چالاکیی و کاریگەریی بزووتنەوەکەیە لەناو خەڵکیدا، چونکە بووەتە مەترسیی بۆ سەر ئەو هێز و خاوەن ئەو ئایدیا کۆنەپەرستانەیە کە خۆیان لە بنەڕەتتدا واتا و ئەرك و پەیامی وشەکە و بزووتنەوەکەیان دەزانی.

2. لە رووی چەمکەوە

ساڵی ١٩٤٩ لە کتێبی (رەگەزەکەی تر – الجنس الاخر)دا، سیمۆن دی بوفوار، بە شێوەیەکی زۆر ورد و روون لە هەمان کاتدا کاریگەر، پەنجە لەسەر کێشە بنەڕەتییەکانی فیمینیزمدا دادەنێت، لە قسەکانی بوفواردا دەردەکەوێت کە ژن خۆی خەتابار و کەمتەرخەمە بەرانبەر بە خۆی جا بە ویست یان بێ ویستی خۆی، بە ئاگا یان بە بێ ئاگا بێت، بوفوار دەڵێت؛ ژن کاتێك دەیەوێت پێناسەی خۆی بکات، پێش هەموو شتێك دەڵێت :"**من ژنم**"، بەڵام هیچ کات و هیچ پیاوێك ئاوا ناڵێت (سلدن، ١٩٩٦، ١٨٩). هەڵبەت ئەگەر واش بڵێت ئەوا بە دڵنیاییەوە دەربڕینی **من پیاوم**" لە دەربڕینی **من ژنم**"، جیاوازە، چونکە پیاو لێرەدا تەنیا وەکو رەگەزێکی مرۆیی خۆی ناناسێنێت بەڵکو وشەی (پیاو) لێرە بە واتای جوامێرییش بەکاردێت، تەنانەت ژنانیش زۆرجار کە باس لە جوامێریی و بەتواناییی خۆیان دەکەن هەر خۆیان بە پیاو دادەنێن. دیارە ئەمەش بۆ نەبوون و نائامادەیی هاوشێوەیی و یەکسانیی نێوان هەردوو زاراوەی (نێر) و (مێ) دەگەڕێتەوە. ئەوە پیاوە (مرۆڤ) دەنوێنێت نەك ژن. ئەم لایەنکیرییکردنە لە پیاو و فەرامۆشکردن و پەراوێزخستنەی ژن دەگەڕێتەوە بۆ (سەردەمی کۆن – العهد القديم). بە هۆی پەرش و بڵاوییان لەنێوان پیاواندا، ژنان نەبوونە بە خاوەنی مێژوویەکی سەربەخۆ و سەروەرییەکی سروشتیی تایبەت بە خۆیان، هەمیشە پیاو (یەك) بووە و ژن (ئەوی تر) بووە (سلدن، ١٩٩٦، ١٨٩). بەم شێوەیە فیمینیزم تیشك دەخاتە سەر ئەو بیروبۆچوونەی کە پێیوایە پێگەی ژن لە پێگەی پیاو کەمترە بە تایبەتییش لەو کۆمەڵگایانەی کە ژن و پیاو دەخەنە ناو چوارچێوەی چەند پۆلێنێکی ئابووریی جیاوازەوە (طيب، 2014، 6).

کەواتە، پرسیاری سەرەکیی ئەوەیە کە فیمینیزم چییە؟

(سارە چامبڵ) وەڵامی ئەم پرسیارە دەداتەوە و دەڵێت :"فیمینیزم؛ واتە ئەو بیروباوەڕە کە پێیوایە ژن بە یەکسانیی رەفتاری لەگەڵ ناکرێت - لەبەر هیچ نا تەنیا لەبەر ئەوەی کە ژنە – لەو کۆمەڵگایەی کە کاروبار و کارە یەکەمەکانی خۆی بە پێی دنیابینیی پیاو رێکدەخات و دیاریدەکات" (چامبڵ، ٢٠٠٢، ١٣). واتە ژن لێرەدا هەر شتێك بێت و لە هەر ئاستێکدا بێت هەر پاشکۆی پیاوە و کارەکتەرێکی نەرێنییە، بۆیە هەرگیز بە یەکسانیی شان بە شانی پیاوان رۆڵێکی کارا ناگێڕن لە بوارە جیاوازەکانی ژیاندا. لێرەوە فیمینیزم وەکو بزووتنەوەیەك کار بۆ گۆڕینی ئەو دۆخە ناهەموارەی ژنان دەکات کە لە ئەنجامی نایەکسانییەوە دروستبووە و هەوڵدەدات چیتر ژنانیش ببن بە کارەکتەرێکی ئەرێنیی و شوێن و پێگەی خۆیان لە کۆمەڵگا بەدەستبهێنن کە پیاوان هەژموونی خۆیاندا تێدا سەپاندووە (چامبڵ، ٢٠٠٢، ١٤).

لە باسکردنی لەبارەی فیمنزمەوە، (تۆریل موا) سێ چەمك دەخاتەڕوو کە پەوەندی ریشەییان پێکەوە هەیە، ئەوانیش هەڵوێستی سیاسی، ژنێتی (femaleness) وەک بابەتێکی بیۆلۆجیک و ژنایەتی (femininity) وەک کۆمەڵێک تایبەتمەندی پێناسەکراوی کولتووری (ئەحمەد زادە، ٢٠١٢، ٣٦٦). (ئیلەین شوالتر)یش رەوتی وشیاری ژنان بە سەر سێ قۆناغدا دابەشدەکات : یەکەمیان قۆناغی مێیینە (الانثى)یە کە بریتیە لە لاساییکردنەوەی شێوە ئەدەبییە باوەکان و نەریتە ئەدەبییە زاڵەکان، قۆناغی دووەمیش، قۆناغی فێمینیستییە کە بریتییە لە دەربڕینی نارەزایی دژی ئەو پێوەر و بەهایانە. دوا قۆناغیش قۆناغی مێیینایەتییە (الانثوية)یە کە بریتییە لە دۆزینەوە و ناسینی خود (کانش، ٢٠١٦، ٢٥).

یەکێك لە رێگە و شێوازەکانی خەبات و تێکۆشانی فیمینیستەکان بۆ گوزارشتکردن لە ئێش و ئازارەکانی ژنان و بەدەستهێنانی مافەکانیان، نوسینی ژنانە یان ئەدەبی ژنانەیە. زاراوەی یان دەستەواژەی نووسینی ژنانە (Ecriture Feminine) یەکەم جار لە لایەن (هێلین سیکسوس – Helene Cixous)وە لە زمای فەڕەنسیی بەکارهاتووە. سیکسوس ساڵی ١٩٧٥ جەخت لەسەر ئەوە دەکاتەوە کە پێویستە ژنان خودی خۆیان بنووسنەوە. ئەم داوایەی سیکسوس هەرچەندە درەنگ وەختە، چونکە ژنان هەر لە بەرەبەیانی مێژووەوە بە بێ ئەوەی کەس داوایان لێ بکات، ئەو کارەیان کردووە. چۆن؟ هەر لەو کاتەوە (باوکە ئادەم) پەیدا بووە (دایکە حەوا)ش پەیدابووە. هەرچەندە هیچ زانیارییەکی ئەوتۆمان لەبارەی ئەوەوە نییە کە دایکە حەوا وەکو یەکەم ژن شتێك یان زانیارییەکی تۆمارکردبێت، بەڵام لەوە دڵنیاین کە ئەرشیفەکانی مێژووی کۆن و ناوەڕاست و نوێ، چەندەها بەڵگەنامەیان تێدان کە دەیسەلمێنن نووسینی ژنانەن، وەکو شیعرەکانی ژنە شاعیری گریکیی (ساڤۆ/ ٦١٢- ٥٧٠ پ. ز) و (خەنسا/ ٥٧٥ – ٦٦٤ز)ی ژنە شاعیری عەرەب و لەناو کوردیشدا، مەستوورە خانی ئەردەڵانی (١٨٠٤ – ١٨٤٨ز)، بەڵام لەگەڵ ئەوەشدا داواکارییەکەی سیکسوس بایەخ و گرنگیی خۆی هەیە، چونکە لە کاتێکدا ئەم بابەتە دەورووژێنێت کە ژنان ئامادەییەکی گەورە و مەزنیان لە جیهانی نوێدا هەیە و تەنگیان بە گوتاری نێرینەدا هەڵچنیوە (رسول، ٢٠١٣، ٩ – ١٠). بەڵام (يمنى العيد) پێیوایە کە ئەدەبی ژنان زیاتر بە واتای بایەخدان و بەهەندوەرگرتنی بەرهەمە ئەدەبییەکانی ژنان دێت و گوزارشت لە چەمکی (دوانەی مێیینە –

نێرینە) ناكات، ناشبێ بەرهەمی ئەدەبیی ژنان لە پەیوەندییەكی دژیەكیی و پێچەوانەیی لەگەڵ بەرهەمی ئەدەبیی پیاواندا، دابنرێت (العيد، ٢٠١١، ١٣٧). هەڵبەت ئەم بۆچوونەی (يمنى العيد) بۆچوونێكی ورد و لۆجیكییە، بەڵام بمانەوێ و نەمانەوێ ئەدەبی ژنان بە خستنەڕووی كێشە جەندەرییەكانی خۆیان دژی پیاوان دەوەستنەوە، بەڵام دژی ئەدەبی پیاوان ناوەستنەوە، چونكە زۆر لە نووسەرانی پیاویش بەرگری لە مافی ژنان دەكەن و كێشەكانیان بە هەند وەردەگرن. بەڵام لێرەدا ئێمە، مەبەستمان لە ئەدەبی ژنان یان نووسینی ژنان، ئەو ئەدەبەیە كە قەڵەمی ژنان بەرهەمی دەهێنێت. نەك ئەدەبێكی پیاوانە باسی ژنان بكات. پێویستە ئاماژە بۆ ئەوەش بكەین كە ئەدەبی ژنان، راستە كێشەكانی ژنان وەكو رەگەزێكی مرۆیی دەخاتەڕوو، بەڵام بە گشتی گوزارشتێكی ژنانە لە دنیابینی خۆیان دەكەن وەكو نووسەری ژن. لەم بارەیەوە ماری ئیگلتۆن (Mary Eagliton) بەم شێوەیە پێناسەی ئەدەبی ژنان دەكات :"ئەو ئەدەبەیە كە هەوڵدەدات پەردە لەسەر لایەنی خودیی تایبەتیی لە ژناندا، لابدات، دوور لەو لایەنانەی كە ئەدەب لە ماوەی سەردەمانێكی دوور و درێژدا بایەخی پێیداوە. واتە ئەدەبی ژنان ئەو ئەدەبەیە كە بە شێوەیەكی راستگۆیانە گوزارشت لە مۆركێكی تایبەتی ئەزموونی ژنان دەكات جیا لە چەمكە تەقلیدییەكان، هەروەها ئەو ئەدەبەیە كە ئەزموونی ژنان لە ژیاندا بەرجەستە دەكات" (زقلي، 2015، 6).

(هیلین سیكسوس)یش لە روانگەی زمانی دەقەوە پێناسەی ئەدەبی ژنان دەكات و پێیوایە كە :"ئەدەبێكە زمانێكی تایبەتی هەیە، زمانی ژنە كە هەر لە منداڵییەوە وەریگرتووە" (زقلي، 2015، 6). كە زمان بەرهەمی بیر بێت، ئەوا بە دڵنیاییەوە بیری ژنان و دنیابینییان جیاوازە لە بیر و دنیابینیی پیاوان، هەربۆیە ئەو زمانەی كە ئێش و ئازارەكانیانیشیان بەرجەستە دەكات زمانێكی ژنانەیە، لە رێگەیەوە هەوڵدەدەن خودی خۆیان بەدەستبهێنن، دوور لە پیاوان كە هەمیشە خۆیان بە لە پێشتر دادەنێن لە ژنان و تەنانەت بە شێوەیەكی نەرێنیی لە ژنان دەڕوانن.

3. گرفتی چەمكەكە

وەكو هەر چەمك و زاراوەیەكی دیكەی ئەدەبیی، چەمكی ئەدەبی ژنانیش كۆمەڵێك مشتومڕ و دەمەتەقێی بەدوای خۆیدا هێناوە (چ بە پشتگیرییكردن و پەسەندكردن یان دژایەتییكردن و رەتكردنەوە)، كە بوونەتە هۆی لێڵیی و ئاڵۆزی چەمكەكە، یان بە واتایەكی دیكە ئاڵۆزاندوویانە. لەم بارەیەوە ژنە رەخنەگری عەرەب (خالیدە سەعید) دەڵێت :"ئەگەرمەبەست لە پرۆسەی ناولێنان، پێناسەكردن و پۆلێنكردن و تەنانەت هەلسەنگاندنیش بێت، ئەوا لێرەدا ئەم پرۆسەیە بە پێچەوانەوە دوورە لە وردیی و پۆلێنكردن و هەڵسەنگاندن، چونكە لێرەدا ئەم ناولێنانە حوكمی (پەراوێزخستن) بەسەر ژناندا دەدات بەرانبەر بە (سێنترالیزم)ێكی گریمانكراو" (سعيد، ١٩٩١، ٨٥) كە سێنترالیزمی ئەدەبی نێرینەیە. یەكەم بەرهەڵستییش لە دژی چەمكی ئەدەبی ژنان بە بڕوای (ستیفانی هودجسون رایت) لە لایەن دامەزراوەكانی رۆشنبیریی نێرینەوە ئەنجامدراوە (چامبل، ٢٠٠٢، ٥) چونكە وەكو هەڕەشەیەك بۆ سەر هەژموون و دەستەڵاتی خۆیان چاویان لە ئەدەبی ژنان كردووە، بۆیە ئەو دامەزراوانە چەمكی ئەدەبی ژنانیان بە لاڕێدا برد و كۆمەڵێك واتای نەرێنییان دایە پاڵ كە وایكرد ژمارەیەكی بەرچاو لە ژنان بەر لە پیاوان بە زەحمەت چەمكی ئەدەبی ژنان پەسەند بكەن. ئەوەتا (جولیا كریستیڤا) ساڵی ١٩٨٦ لە توێژینەوەكیدا بە ناوی (رەخنەی ئەدەبیی ژنان)دا، روونیدەكاتەوە كە یەكسانیی ژن و پیاو لەو وێنە و كۆد و نیشانە و دەلالەتانەی كە لە ئەدەب و هونەردا دەردەكەون، شتێكی پێویستە (راغب، ٢٠٠٣، ٦٦١)، هەر بۆیە كریستیڤا تەنانەت زاراوەی فیمینیزم بە گشتی رەتدەكاتەوە، چونكە ناتوانێت دوانەی (نێر و مێ) هەلبوەشێنێتەوە كە خۆی بە تەواوەتیی دژێتی و رەتیدەكاتەوە. هەروەها ژمارەیەكی زۆری تر لە ژنە نووسەر و رەخنەگرانی عەرەب وەكو (سلمى الخضراء الجيوسي، هدى وصفي، يمنى العيد، خثانة بنونة، سهام البيومي، غادة السمان، فاطمة ناعوت، احلام مستغانمي) دژی چەمكی ئەدەبی ژنان و بەكارهێنانین، هەمووشیان بیانوو و بەڵگەیان ئەوەیە كە ئەم چەمكە لە لایەن پیاوەوە دروستكراوە بە ئامانجی سووكایەتییكردن و كەمكردنەوە لە پێگە و توانا و داهێنانی ژنان. تەنانەت (احلام مستغانمي) گاڵتەی بە زاراوەكە دێت و بەو پرسیارە بێ مانایەی دەچوێنێت كە خەڵكی لە بارەی رەگەزی مناڵی تازە لەدایكبووەوە دەپرسن: كوڕە یان كچ؟ هەڵبەت كە دەزانن كچە ئیتر خەم دایاندەگرێت (زقلي، ٢٠١٥، ٨ – ١٢).

بەڵام لە بەرانبەریشدا زۆرێك لە نووسەرانی ژن و پیاویشدا، پشتگیری ئەم چەمكە دەكەن و كێشەكە بە سروشتی ژنانەوە دەبەستنەوە، چونكە "دۆخی تایبەتی ئەدەبی ژنان كە مرجدارە بە عەقڵییەتێكەوە كە نەوەكان بە میراتیی بۆیان ماوەتەوە، وا لە كێشەكەیان دەكات كە – بەردەوام – لە چوارچێوەی پرۆژەی رزگاربووندا، جێگای باسكردن بێت" (كرام، ٢٠٠٤، ١٩). لەم سۆنگەیەوە، ئەدەبی ژنان پەیوەندی بەو هەوڵ و تێكۆشانەوە هەیە كە ژنان داویانە و دەیدەن بۆ سەلماندنی خود و ناسنامەی مێینەیی خۆیان و توانییان لە سەردەمێك كە لەژێر دەستەڵاتی پیاواندا بوون، دەربازبن و تێپەڕن بۆ سەردەمێكی نوێ كە بە قەڵەم و نووسین گوزارشت لە خۆیان بكەن. رەخنەگری عەرەبیی سعوودیی (عەبدوڵا غەزامی) پێیوایە كە :"مەزراندنی نووسین لە لایەن ژنان و پراوەكردنی لە گوتاری نووسراودا دوای تەمەنێكی دوور و درێژ لە حیكایەتكردن و چێژ وەرگرتن لە حیكایەت، ئەوە دەگەیەنێت كە ئێمە لەبەردەم گواستنەوەیەكی جۆرییداین سەبارەت بە باسكردن لە ژنان، چونكە چیتر پیاوان لە بری ئەوان قسە ناكەن و نابن بە زمانحاڵیان، هەروەك بە درێژایی چەندین سەدەی بە دواییەكداهاتوو ئەو كارەیان كردووە، بەڵكو ئێستا ژنان خۆیان قسە دەكەن و لە رێگای قەڵەمەوە باس لە خۆیان دەكەن، قەڵەمێك كە بەردەوام (نێر) بووە و ئامرازێكی (نێرینە) بووە" (الغذامي، 1997، 8). لەم بارەیەوە (مادلین گاگنۆن – Madeleine Gagnon) دەڵێت :"دەمەوێ جەستەی خۆم بنووسمەوە، چونكە شتێك پێمدەڵێت بەشێكی گەورە لە مێژوو لەناو یادگای جەستەی مێینەییدا، مەییوە" (كرام، ٢٠٠٤، ١٩)، نووسەری تونسی (محمد سالح الجابری)یش جەخت لەسەر بایەخ و تواناكانی ژنان و ئەدەبەكەیان دەكاتەوە و دەڵێت :"ئەدەبی ئێمە شتێكی كەمە كە ژنان دەتوانن بیدەنێ، ترپەی

خۆشـەویسـتیی لێ کەمە.. تریەی ئەو دەمارانەی لێ کەمە کە لە دێر زەمانەوە بڕاونەتەوە" (کرام، ٢٠٠٤، ١٩).

ژنە نووسەر و رەخنەگری عەرەبی (د. لطيفة الزيات)، سەرەتا زاراوە و چەمکی ئەدەبی ژنان رەتـدەکاتەوە، ئەویش بەو بیانووەی کە ژنە نووســـەرەکانی دیکە رەتیانکردووەتەوە کە گوایە لە ئاسـت و پێگەی ژنان کەم دەکاتەوە. بەڵام دواتر هەڵوێسـتی دەگۆڕێت و پەســەندی دەکات. لەم بارەویەوە زۆر بە راشـکاویی خۆڵوێسـتی خۆی دەخاتەڕوو و دەڵێت :"هەمیشـە جیاکردنەوەی نێوان نووسینی ژنان و نووسـینی پیاوانم رەتکردووەتەوە وێڕای ئەوە کە هەسـتمدەکرد کە هەر یەکەیان بە شـێوەی جیاواز دەنووسن. ئەوەشی وای لێکردم کە ئەم هەڵوێستەم هەبێ ئەوەبوو کە دەترســـام ئەم زاراوەیە بەرهەمە ئەدەبییەکانی ژنان لە پلەی دووەمدا بهێڵێتەوە هەروەك چۆن ژنان خۆیان لەناو کۆمەڵ و لە ژیاندا لە پلەی دووەمدا ماونەتەوە. بەڵام ئێســـتا، دوای ئەوەی کە دەکرێ و رێی تێدەچێت یەکسانیی نێوان پیاوان و ژنان بێتەدی، دەکرێ ئێمەش دان بەو ریکە جیاوازانەدا بنێین کە پیاوان و ژنان هەمیشـە پێیان نووسـیوە، بە بێ ئەوەی کە ئەمە بە هیچ شـــێوەیەك لە شـــێوەکان مانای ئەوە بێت یەکێکیـان بەســـەر ئەوی تردا سەرکەوتوون" (شعبان، ١٩٩٩، ٢٤).

بە پێچەوانەی زۆربەی ژنەکانی دیکە، بە تایبەتییش ئەوانەی دژی زاراوەکەن و رەتیدەکەنەوە، ژنە نووسەر (حمدة خميس) وەکو شانازییەك لە زاراوەکە دەڕوانێت و دەڵێت :"ئەدەبی ژنان – هەم وەکو واقیع و هەم وەکو زاراوەش – پێویســـتە ببێت بە ســـەرچاوەی شـــانازیی بۆ ژنان و کۆمەڵگا و رەخنەگرانیش. چونکە چەمکی ئەو ئەدەبە ئینسـانییە راسـتدەکاتەوە کە جەخت لەسـەر بەهای مرۆڤ و توانای لە وەدیهێنـانی خودی خۆی دەکاتەوە. هەروەهـا تام و بۆیەکی جیـاواز و زمانێکی بە بەرهەم دەبەخشـــێت بە ئەدەبی باو و دەوڵەمەندی دەکات و لەگەڵیدا بەرەو کەماڵ دەڕۆن. هەروەها ئەدەبی ژنان گوتاری هەسـتانەوە و رۆشـنگەرییە. هەرچی ســـیمای بە کەم ســـەیرکرد و بە ســـووککردنە، ئەوا ئەگەر لە دیدی کۆمەڵگاشـــدا هەبێت، نابێت لە دیـدی رەخنەگری بابەتییـدا هەبێت کە روناککردنەوەیە نەك تاریککردنەوە" (المناصرة، 2008، 93 – 94).

سەبارەت بە چەمکی ئەدەبی ژنان لە ئەدەب و رەخنەی کوردیدا، بە پێی زانیاری و بەدواداچوونی ئێمە، بە دەگمەن نەبێت ئاورێکی بەرچاو لەم بابەتە نەدراوەتەوە. هۆی ئەم بایەخ نەدانەش بە بڕوای ئێمە بۆ ئەوە دەگەڕێتەوە کە لە بنەڕەتـدا نووسەرانی کورد بە ژن و پیاوەوە وەك لە قسەکانیاندا دەردەکەوێت، ئەم چەمکە رەتدەکەنەوە.

نووسـەر ئەکادیمـیتی کورد (هاشم ئەحمەد زادە) لەگەڵ جیاکردنەوە و پۆلێنکردنی ئەدەب نییە بۆ ئەدەبی ژنان و ئەدەبی پیـاوان، چونکە بە بڕوای ئەو ئەمە مەسەلەیەکی جەندەرییە نەك جەوهەری (ئەحمەد زادە، ٢٠١٢، ٣٧٨). هەروەها نووسەر و وەرگێڕ (جەبار سابیر)، ئەدەبی ژنان بە "**شتێکی سەیر**" ناودەبات کە بە هۆی ســـەرهەڵدانی بزووتنەوە فێمنیســـتی (تەنانەت لە ســـەرهەڵدانی ئەم بزووتنەوەیەش بە گومـانە) و زۆربوونی رێکخراوەکانی ژنان و بڵاوکراوەکانیـانەوە هاتووەتە ئاراوە (سابیر، ٢٠٠٨، ٦٣). ئەم دیاردە سەیرەش لەوێوە سەرچاوەی گرتووە کە پیاوان ناتوانن وەکو ژنان گوزارشـت لە خەم و ئازار و نەهامەتییانیان بکەن. بۆ نموونە هیچ پیاوێك ناتوانێت گوزارشـــت لەو هەموو ئازارە بکات کە ژنێك لە چرکەسـاتی مناڵبووندا دەیبینێت. ئەمە ڕاسـتە بەڵام ئەم مەیلەی ژنان بۆ هێنانە ئارای ئەدەبی ژنان زیاتر لە رقەوە ســـەری هەڵداوە بەرانبەر بە پیاوان کە بەلایانەوە سەرچاوەی نەهامەتییەکانیانن (سابیر، ٢٠٠٨، ٦٤).

(سـارا عومەر)ی شـاعیر و وەرگێڕیش پێیوایە کە کاری سـەرەکی ئێمەی مرۆڤ، نابێـت خەمی دروســـتکردنی ئەدەبی ژنانە یان پیـاوانە، چونکە لە ســـیـاقە مێژووییەکەی ئەدەبدا، شـــتێك نییە بە ناوی ئەدەبیاتی دوو رەگەزە (عومەر، ٢٠١١، ٩٠)، ئەمەش بە بڕوای (ســـارا) لاوازی یا کەموکوڕی نییە لە بزاڤی ئەدەبی، بۆیە ئەم ناوانە دەبێتە هۆی جیاکردنەوەی ژنان وەکو بوونەوەرێکی جیا لە پیاوان (عومەر، ٢٠١١، ٩٥).

بەڵام (کەریم پەڕەنگ) زۆر بە راشکاوانە جیاکردنەوەی ئەدەب بە پێی رەگەزی مرۆیی رەتدەکاتەوە و هیچ مەرجێکیش بۆ پەسەندکردنی قبوڵ ناکات. بەڵام کە پاساو بۆ قسەکانی دێنێتەوە تێدەگەین کە بە هەڵە لە زاراوەکە گەیشتووە، چونکە پێیوایە ئەدەبی ژنان ئەو ئەدەبەیە کە تەنیا بۆ ژن دەنووسرێت و ژن دەیخوێنێتەوە. لەم بارەیە دەڵێت :"من هەتا ئێستا هیچ کتێبێکم نەبینیوە لە سەری نووسرابێت ئەدەبی ژن و ویستبێتی پیاو لە خوێندنەوەی بێبەری بکات. ژنان وەکو پیاوان شیعر دەنووسن، رۆمان دەنووسن، چیرۆک دەنووسن و هەمووشمان لە هەمان سەرچاوە ئاو دەخۆینەوە. (...) ڕاستە هەندێ ئەدەب هەیە، کە ژن نووسیویەتی و هەندێ جار هەست دەکرێت نووسەرەکە زیاتر مەبەستی بەئامانجگرتنی ژنە، واتە بۆ خوێنەری ژنی نووسیوە، ئەوکاتە دەتوانرێ لە بەرگی کتێبەکە بنووسرێت ئەدەبی ژنان. (پەڕەنگ، ٢٠٢١، نامەی ئەلکترۆنی). بۆیە بە تەنزەوە دەڵێت :"زیاتر بڕوام بە حەمامی ژنان هەیە، بۆ جوداکردنەوەی ژنان و پیاوان، وەکو لە ئەدەبی ژنان و پیاوان" (پەڕەنگ، ٢٠٢١، نامەی ئەلکترۆنی). بەڵام ئاشکرایە کە مەبەست لە ئەدەبی ژنان ئەو ئەدەبەیە کە ژن دەینووسێت و ژن و پیاویش دەیخوێننەوە، وەك چۆن ئەدەبی پیاوانیش دەخوێننەوە. سەرباری راشکاوییەکەی، کەریم پەڕەنگ زۆر پیاوانە (نێرینانە) باس لە بەرهەمی ژنە نووسەرانی کورد دەکات و پێیوایە کە :"زۆربەی ژنە نووسەرەکانمان سەریان کردووەتە نووسینی شیعر، هەموو ئەو پەخشانانەی ژنی کوردی نووسەر نووسیونی بە هەفتەیەک دەخوێنرێنەوە. لێرەدا مەبەستم لەوە نییە کە شیعر ژانرێکی خراپ بێت، بەڵکو زیاتر مەبەستم هەڵسەنگاندنە" (پەڕەنگ، ٢٠٢١، نامەی ئەلکترۆنی)، واتە ئاستی داهێنانی ژنانی کورد لە بواری گێڕانەوەدا بە پێی پێویست نییە.

سێیەم : سەرهەڵدانی رۆمانی ژنانە لە ئەدەبی کوردیدا.

بە پێی ئەو پێناســـە باوەی کە ئەدەب ئاوێنەی واقیعە، ئەوا ئەدەبی کوردییش بە درێژایی تەمەنی خۆی و بە هەموو ژانرەکانییەوە، بووەتە ئاوێنەیەك بۆ پیشـاندانی واقیعی کۆمەڵگەی کوردی لە هەموو بوارەکانی ژیاندا، بە تایبەتییش ئەو واقیعە تاڵەی کە بە درێژایی مێژوو بەســـەر گەلی کورددا هاتووە، چ بە هۆی دوژمنە

دەرەکییەکانییەوە یان دوژمنی ناوەکی کە خۆی لە دووبەرەکی و خۆخۆریی و خۆکوژیدا دەبینێتەوە، ژنیش وەکو پێکهاتەیەکی کۆمەڵایەتیی چ بە کاریگەریی یان کارتێکراویی، پانتاییەکی فراوانی لە کۆمەڵگەی کوردیدا داگیرکردووە، کە دەکرێ لە رۆمانی ژنانی کورددا بە روونیی سەرنجی بدرێتێ، چونکە "ژنانی رۆمان نووس و هەڵســوکەوتیان لەگەڵ کارەکتەرگەلی پیاو و ژندا و پێناســەکردنی ئەرک و مافەکانیان رەنگە ئەو دەرفەتە راستەوخۆیە بێ کە لێکۆڵەرەوەی ئەدەبی بتوانێ بە هۆی ئەوەوە راو رایەڵی کۆمەڵگە بە باشترین شێوە ببینێ. تەنانەت ئەگەر مرۆڤ باوەڕیشــی بە کارتێکەریی ژیان و ئەزموونی نووســەر لەســەر دەقەکەیدا نەبێت، دەکرێ تا رادەیەکی زۆر دڵنیا بێت کە دەقەکە لە پەیوەندیەکی گورجوگۆڵدایە لەگەڵ شعوری (هەستی) ئەدەبی نووسەرو ئێپیستیمۆلۆجیای سەردەم. بە واتایەکی تر دەکرێ دەقی ئەدەبی بەرهەمهاتوو لە لایەن ژنانەوە وەک گوتارێک ســەیر بکرێ کە تێیدا هێڵە ســەرەکییەکانی بیروڕای باو و زاڵ لە دەورەیەکی دیاریکراودا خۆیان نیشان بدەن (ئەحمەد زادە، ٢٠١٢، ٣٦٦ - ٣٦٥).

کێشــەی گەورە و لە پێشــینە ئەوەیە کە ژنان درەنگ هاتوونەتە مەیدانی نووســینەوە، ئەمەش هەر لە کۆمەڵگەی کوردیدا وا نییە، بەڵکو لە تەواوی کۆمەڵگەی مرۆڤایەتیی هەر پیاوان دەستپێشخەربوونە لە نووســین و داهێنان. (ڤێرجینیا وۆڵف) کە پێگەیەکی بەرزی لە ئەدەبیاتی جیهانییدا هەیە، چەندین هۆکاری بۆ ئەم درەنــگ هــاتنە مەیدانەی ژنان لە بواری نووســینــدا دەستنیشانکردووە، وەکو هۆکاری کۆمەڵایەتیی و ماددیی و نەبوونی پێشینەیەکی نووسینی ژنانە کە ژنان بیکە بە ســەر مەشــقی خۆیان (ئەحمەد زادە، ٢٠١٢، ٣٧٤ - ٣٧٧). هەر ئەم هۆکارانەش بوونەتە لەمپەر لە بەردەم ژنانی کورد بۆ هاتنە مەیدانی نووســین. ئەوەتا لە مێژووی هەزار ســاڵەی ئەدەبی کوردیدا کە زیاتر ئەدەبێکی شــیعرییە، بە بێ دوو دڵی دەتوانین بڵێین کە نزیکەی نۆســەد و پەنجا ســـاڵی هەر ئەدەبێکی پیاوانە بووە و ژنان ئامادەییەکی وەهایان نییە کە شایەنی باسکردن بن، جگە لە مەستوورە خانی ئەردەڵانی ناوی ژنێکی دیکەمان بەرچاو ناکەوێ. تەنانەت لە سەردەمی نوێشدا بە تایبەتی لە دوای جەنگی یەکەمی جیهانییەوە تا نیوەی دووەمی سەدەی بیستەمیش کە چەندین چەمکی تازەی وەکو ئازادی و مافی مرۆڤ و مافی ئافرەتان دێنە ئاراوە، هێشــتا ژنان هەر دوو دڵن لە هاتنە پێشەوە، ئەو ژنانەی کە هاتوونەتە پێشەوە ژمارەیان لە ژمارەی پەنجەکانی دەست تێناپەڕن، ئەوانیش یان کچی دەوڵەمەندەکان یان کچی دەسترۆیشتووەکان بوونە کە هیچ کێشــەیەکی داراییان نەبووە و ئەرکەکانی خێزان و بەخێوکردنی منداڵیش نەبوونەتە لەمپەر لەبەردەمیان. بەڵام ئەم هەلە بۆ هەموو کچێك یان ژنێك نەڕەخساوە. غیابی ژنان و درەنگ هاتنە مەیدانیان تەنیا لە بواری ئەدەبییدا نەبووە، بەڵکو لە بواری هونەریشــدا بووە، هیچ کوردێك نییە لە دەیەی حەفتا و هەشتای سەدەی بیستەمدا ناوی (عومەر چاوشین)ی نەبیستبێت کە هەمیشە رۆڵی ژنی بینیوە و ئەو بۆشاییەی پڕ کردووەتەوە کە غیابی ژنان دروستیکردبوو، ژنانی گۆرانیبێژیش کە پێشــتر تاك و تەرابوونە و ئێســتا ژمارەیان بەرچاوە، زۆربەی زۆریان بە ئاگا یان بێ ئاگا هەر گۆرانیی پیاوانە دەڵێنەوە، واتە گوزارشت لە هەست و سۆزێکی پیاوانە دەکەن.

لە پەنجاکان و شــەســتەکانی ســەدەی بیســتەم بەدواوە، چەند دەەنگێکی ئەدەبی وەکو دایکی سۆلاف و نەسرین فەخری دەرکەوتن، دایکی سۆلاف لە ناوەڕاستی پەنجاکانەوە دەســتی بە نووســین کردووە و یەکەم ژن بووە کە ئاوڕی لە ئەدەبی منداڵان داوەتەوە و چەندین بەرهەمی بە شــیعر و چیرۆك نووســیوە، بەڵام لە هەشــتاکان بە دواوە دەســتی بە بڵاوکردنەوەیان کردووە. نەسرین فەخریش لەپاڵ بەرهەمە ئەکادیمییەکانییدا چەند دیوانێکی شــیعریی هەیە. دواتر لە حەفتاکان و هەشــتاکانەوە ئیتر ئەم دەنگ و قەڵەمانە زیاتر دەبن و ژنانی وەکو نەجیبە ئەحمەد و ئەحلام مەنسوور و شیرین کاف دێنە مەیدان و شیعر و چیرۆك دەنووسن.

تا ئێرە هیچ یەکێك لەو ژنانە رۆمانیان نەنووســیوە، بەڵام لە ناوەڕاســتی هەشــتاکانەوە و بە دیاریکراویش لە ســاڵی ١٩٨٥، تاکو راپەڕینی گەلی کورد لە ساڵی ١٩٩١ (گەلاوێژ ساڵح قەفتان)ی هاوسەری نووسەر و سیاسەتمەداری کورد مامۆســتا ئیبراهیم ئەحمەدە، چوار رۆمانی نووسیوە بڵاوی کردووەتەوە کە ئەمانەن (بووکی ئاتەخان ١٩٨٥، دایك و کوڕ ١٩٨٧، بەرەو ئەشکەوتی دڵێران - دوو بەرگ ١٩٨٨، رێبوارێکی ســەرگەردان ١٩٨٩). لە دوای راپەڕینیشــدا گەلاوێژ بەردەوام بووە و دوو رۆمانی دیکەی نووسیوە بە ناوەکانی (دنیا بێشەیە ١٩٩٢، گەشــتی کوردســتان ١٩٩٦) لەگەڵ رۆمانێکی دیکە بە ناوی (پایز و بەهاری خونچە) کە دیار نییە کەی نووسراوە و بۆ یەکەم جار کەی چاپکراوە بەڵام لەگەڵ هەموو بەرهەمەکانی دیکەی نووســەردا ســاڵی ٢٠١٨ چاپ بووە و نووسراوە کە چاپی نوێیە. شتێکی گرنگ کە پێویستە لێرەدا ئاماژەی بۆ بکەین، ئەوەیە کە گەلاوێژ خۆی ناســنــامەی زۆربەی دەقەکانی وەکو ژانرێکی ئەدەبی دەستنیشانکردووە، بەڵام لەسەر هەندێکیان نووسیویەتی (چیرۆك) بەڵام دەقەکە خۆی رۆمانە وەکو (بووکی ئاتە خان) و (گەشــتی کوردســتان)، لەســەر بەرگی (رێبوارێکی سەرگەردان) و (پایز و بەهاری خونچە)ش هیچ شتێکی نەنووسیوە، ئەگەرچی دەقەکان خۆیان رۆمانن، ئەمەش بۆ بڕوای ئێمە بۆ ئەوە دەگەڕێتەوە کە وەکو نووسەرێك گەلاوێژ شارەزاییەکی ئەوتۆی لە تیۆرەکانی چیرۆك و رۆمان نییە و بە دروستی لێکیان ناکاتەوە. پێویستە ئاماژە بۆ ئەوە بکەین کە نە شان بە شانی گەلاوێژ و نە دوای ئەویش لە دەیەی نەوەدەکانی سەدەی بیستەمدا، هیچ ژنێکی دیکە نەهاتوونەتە پێشــەوە و هیچ رۆمانێکی دیکە کە بەرهەمی قەڵەمی ژن بێت نەنووسراوە. بەڵکو لە دەیەی یەکەمی ســەدەی بیســت و یەکەمدا و بە دیاریکراویش لە ســاڵی ٢٠٠٤ هەر گەلاوێژ خۆی ســەرقافڵە بووە و رۆمانی (لەســەر باڵی سـیمرخ)ای بڵاو کردووەتەوە و رۆمانی (دایك و کوڕ)یش کە لە ساڵی (١٩٨٧) نووسیویەتی، ساڵی (٢٠٠٥) چاپ و بڵاویدەکاتەوە.

دوابەداوی گەلاوێژ، ئیتر لەو ســاڵانە بە دواوە، بە هۆی گۆڕانی بارودۆخی ســیاسی و ئابووری کوردســتان لە دوای روخانی رژێمی عیراقەوە، ئیتر بوارێکی زیاتر بۆ ژنان رەخســا و ژمارەیەکی بەرچاو لە ژنانی نووســەر هاتنە مەیدان و ژمارەیەك رۆمانیان نووسی و بڵاویان کردەوە، لەوانەش (ئەحلام مەنســوور، مەهاباد قەرەداغی، بەیان ســەلمان، رێواس ئەحمەد، روناك شــوانی، زەینەب یوسفی، پەری کەریمی نیا، نەسرین جەعفەری، نیگار نادر، کۆچەر ئەبوبەکر، تانیا میرزا، ڤینۆس فایق، رووخۆش عەلی، خەند عەبدولرەحمان، دڵخواز تۆفیق،

ســـــارا جەعفەری، رازاو غەفوور، چنور نامیق، نەجیبە ئەبوبەکر، ئەژین عەبدولخالق) کە بەرهەمی هەندێکیتن کەرەستەی توێژنەوەکەی ئێمەیە. ئەگەرچی ژمارەیان بە بەراورد بە نووسەرانی پیاو کەمن، بەڵام ئامادەییەکی بەرچاویان هەیە و توانیویان لەم (١٥) ساڵەی رابردوودا، کەلێنێکی زۆر لە قەڵەمی ژنان پڕبکەنەوە و بین بە بناغە و رچچکەیەك بۆ ژنانی دوای خۆیان.

چوارەم: لەبارەی میتۆدی کۆمەڵایەتیی لە رەخنەی ئەدەبییدا:

ئاشکرایە کە پەیوەندی نێوان ئەدەب و کۆمەڵ پەیوەندییەکی دێرین و بەتینە. هەر لە کۆنەوە ئەدەب بە ئاوێنە وەسفکراوە، بەڵام ئاخۆ ئاوێنەیە بۆ رەنگدانەوەی شتەکانی دەوروبەر یان بۆ رەنگدانەوەی مێشك و بیر و باوەڕی نووسەر، یانیش ئاوێنەیە بۆ رەنگدانەوەی ژینگە و دەوروبەر و کۆمەلگەی مرۆیی؟ میتۆدی کۆمەڵایەتیی، یەکێکە لە میتۆدە رەخنەییەکانی ئەدەب، وەڵامی ئەم پرسیارانەمان دەداتەوە و پێیوایە سەرچاوەی دەقی ئەدەبی دەگەڕێتەوە بۆ ئەو ژینگە و ئەو دەوروبەرەی کە نووسەر تێیدا دەژی. لەم سۆنگەیەشەوە، میتۆدی رەخنەی کۆمەڵایەتیی بایەخ بە دەرەوەی جیهانی دەقی ئەدەبیی دەدات و پەیوەندییە کۆمەڵایەتییەکان لە دەقی ئەدەبییدا شیدەکاتەوە و سەرچاوە و سروشتیان دەستنیشاندەکات. "میتۆدی کۆمەڵایەتیی لە هەناوی میتۆدی مێژووییەوە هاتووەتە دەرێ و لە هەردوو ئاستی کاتیی و شوێنییدا (زماني و مكاني)، بنەماکانی خۆی لێ وەرگرتووە." (فضل، 1996، 44).

سەرەتاکانی میتۆدی کۆمەڵایەتیی دەگەڕێتەوە بۆ بیرمەندی ئیتاڵی (جیامبا تیستا فیکۆ ١٦٦٨ – ١٧٤٤). (فیکۆ) لە کتێبێکدا بە ناوی (بنەماکانی زانستی نوێ) کە لە ساڵی (١٧٢٥) چاپیکردووە، هەوڵیداوە کە ئەدەب بە واقیعی کۆمەڵایەتییەوە بەستێتەوە. (فیکۆ) پێوایە کە هەموو شارستانییەتێك خولێکی تەواوی ژیانی خۆی هەیە، هەر بۆیە سەرهەلدانی ژانرە ئەدەبییەکانیشی بە واقیعی کۆمەڵایەتییەوە گرێداوە. لەم ڕوانگەیەوە؛ داستان بە کۆمەلگە عەشایەرییەکانەوە گرێدەدات، دراماش پەیوەستدەکات بە دەرکەوتنی شارەوە، هەرچی رۆمانە، لەگەڵ پەیدابوونی چاپەمەنیی و کاغەز و بڵاوبوونەوەی فێکردندا، هاتووەتە ئاراوە (الماضي، 2013، 144). کەواتە (فیکۆ) زیاتر جەخت لەسەر رەگەزی کات دەکاتەوە. هەرچی (مەدام دی ستایل)ە، ئەوا هەنگاوێك زیاتر دەڕوات و بایەخ بە (شوێن) دەدات. لە کێتبی (ئەدەب و پەیوەندی بە سیستەمە کۆمەڵایەتییەکانەوە) کە لە ساڵی (١٨٠٠)دا چاپیکردووە، (دی ستایل) پێیوایە کە ئەدەب گوزارشتکردنە لە کۆمەڵگە، پێشمان وایە کە ئەستەمە میتۆدی کۆمەڵایەتیی بگەڕێنینەوە بۆ نووسینەکانی کەسێك یان دوو کەس، بە قەد ئەوەی کە بەرهەمی پەرەسەندنی مێژوویی و سیاسیی و کۆمەڵایەتیی و شۆڕشگێڕییشە. لە راستییدا تیۆری کۆمەڵایەتیی، رەهەندی مەنهەجیی و قووڵیی فیکریی خۆی لە بۆچوونەکانی مارکسەوە بەدەستهێناوە (قطوس، 2016، 50 – 51).

مارکسیزم و ریالیزمی رۆژئاوایی، شان بە شانی یەکتر کاریان دەکرد بۆ پەیڕەوکردنی رەخنەی کۆمەڵایەتیی و ئەو روانگەیەی کە ژێرخانی کۆمەڵایەتیی و کارە ئەدەبییەکان پێکەوە گرێدەدات، لێرەوە ئیتر دوو ئاراستەی هاوتەریب و لە هەمان کاتیشدا دوور لە یەك هاتنە ئاراوە:

1. ئاراستەی چەندێتیی، کە پێیدەوترێت کۆمەڵناسیی دیاردە ئەدەبییەکان کە ئاراستەیەکی ئەزموونگەرییە و سوود لەو تەکنیکانەی شیکردنەوە دەبینێت کە میتۆدەکانی توێژینەوەی کۆمەڵایەتیی بەکاریان دەهێنن، وەکو زانیارییەکان و شیکردنەوەیان و راڤەکردنی دیاردەکان (فضل، 1996، 4٨).

ئەم ئاراستەیە پێیوایە کە ئەدەب بەشێکە لە بزاڤی رۆشنبیریی، شیکردنەوەی ئەدەبیش بە پێی ئەم ئاراستەیە پێویستیی بە کۆکردنەوەی زۆرترین و وردترین زانیارییە لەبارەی کارە ئەدەبییەکانەوە. بۆ نموونە، ئەگەر بمانەوێ لە رۆمانێك بکۆڵینەوە، ئەوا توێژینەوە لە رۆمانی ماوەیەکی دیاریکراو دەکەین، جا لەبەر ئەوەی رۆمان بەشێکە لە بەرهەمی گێڕانەوە بە گشتیی، ئەوا ژمارەیەك رۆمان وەردەگرین کە لەو سەردەمەدا چاپ بوونە لەگەڵ ژمارەی چاپەکانیان و رادەی بڵاوبوونەوە و ئەو ئاستەنگانەی هاتووەتە پێشیان. هەروەها ئەگەر بکرێت ژمارەی خوێنەری رۆمانەکان و وەڵامدانەوەیان بۆ رۆمانەکان بزانین، شتێکی زۆر باش دەبێت، چونکە یارمەتیمان دەدات بۆ ئەوەی وەکو دیاردەیەکی ئابووری، توێژینەوە لە ئەدەب بکەین کە ئابووریی رۆشنبیرییە و تیایدا زاراوەکانی بەرهەم و بەبازاڕکردن و دابەشکردن بەکاردێنین بۆ بەدەستهێنانی ئەنجامگەلێك کە بزاڤی ئەدەبمان لەناو کۆمەڵدا پیشاندەدات. (سکارپێە) کە رەخنەگرێکی فەرەنسییە و کتێبێکی لە بارەی کۆمەڵناسیی ئەدەبەوە هەیە، بە یەکێك لە رابەرانی ئەم ئاراستەیە دادنرێت، (سکارپێە) وەکو دیاردەیەکی بەرهەمدار لە ئەدەب دەکۆڵێتەوە کە پەیوەستە بە یاسکانی بازاڕەوە. (بادیس، 2014، ٣٩ - ٤٠)

2. ئاراستەی جەدەلیی؛ بناغەی ئەم ئاراستەیە دەگەڕێتەوە بۆ هیگڵ کە دواتر مارکس بۆچوونەکانی لە پەیوەندی نێوان ژێرخان و سەرخاندا گەڵاڵە کرد لە بەرهەمی ئەدەبیی و رۆشنبیرییدا، ئەم پەیوەندییەش پەیوەندییەکی دوولایەنە و کارلێککراوە. (فضل، 1996، ٥٥).

جۆرج لۆکاچ بە تیۆریستی ئەم ئاراستەیە دادەنرێت و پەیوەندی نێوان ئەدەب و کۆمەڵگەی شیکردەوە و سەرهەلدانی ژانری ئەدەبیی و بڵاوبوونەوەی بە سروشتی ژیانیی کۆمەڵایەتییەوە گرێ دا. دواتر (لوسیان گۆڵدمان) دێت و پەرە بە بۆچوونەکانی لۆکاچ دەدات و ئاراستەیەکی نوێ دێنێتەکایەوە کە پێیدەوترێت (کۆمەڵناسیی داهێنانی ئەدەبیی) و زیاتر بەرەو لایەنی چۆنیەتیی رۆیشت بە پێەوانەی (سکارپێە)وە کە پشتی بە لایەنی چەندێتیی دەبەست (بادیس، 2014، ٤٣)

یەکێك لەو گلەیی و رەخنانەی کە بە زۆری دەکرایە سەر میتۆدی کۆمەڵایەتیی، ئەوەبوو کە زۆر سووربوون و پێداگربوون لەسەر تێزەکانی خۆی کە ئەدەب رەنگدانەوەی بارودۆخی کۆمەڵایەتیی و ئابووریی نووسەرە و تیۆری رەنگدانەوەش پشتگیریی لەم بۆچوونە دەکات، بەڵام کۆمەڵگەش پاڵنەرێکی بەهێزە بۆ هاتنەئارای دەقی ئەدەبیی. وێڕای هەموو ئەمانەش، میتۆدی کۆمەڵایەتیی، چەندین زاراوەی رەخنەیی خەملآن و گەڵاڵەکرد وەکو (هونەر بۆ کۆمەڵگە، پەیامی ئەدەب، پەیامی هونەر، ئەدەبی پابەند (ملتزم)، ئەدەبی شۆڕشگێڕیی، ریالیزمی رەخنەیی، ریالیزمی سۆشیالیستیی)، هەموو ئەمانە پەیامی ئەدەب و نووسەر پێکدەهێنن و جەخت لەوە دەکەنەوە کە ئەدەب چالاکییەکی تایبەت بە تاکە کەسێك نییە، بەڵکو بەڵکو

ڕۆڵی گرنگی هەیە لە پەرەسەندنی کۆمەڵگە و هۆشیارکردنەوەی تاکەکانیدا (قطوس، 2016، 54).

لە ڕەخنەی ئەدەبی کوردیشدا، چەند هەوڵێك هەن کە میتۆدی ڕەخنەی کۆمەڵایەتییان بەکارهێناوە بۆ شیکردنەوەی دەقی ئەدەبی (شیعر و ڕۆمان). بۆ نموونە ماستەرنامەی (عوسمان حەمەد خدر دەشتی) بە ناونیشانی (هێمن – دەربارەی ناوەڕۆکی سیاسی و کۆمەڵایەتی شیعرەکانی) کە ساڵی (٢٠٠١) پێشکەشی بەشی کەوردی کۆلیجی ئادابی زانکۆی سەلاحەدینی کردووە، هەر لە ناونیشانەکەیەوە دیارە کە بەشێکی نامەکەی تەرخان کردووە بۆ توێژینەوە لە شیعرە کۆمەڵایەتییەکانی هێمن موکریانیدا. تێزی دکتۆرای (ئازاد عەبدولواحید کەریم)یش بە ناونیشانی (سۆسیۆلۆجیای شیعری کوردی لە ڕووی پێوەرە ئاکارییەکانەوە – نیوەی یەکەمی سەدەی بیستەم) ساڵی (٢٠٠٥) لقی کەرکوکی یەکێتی نووسەرانی کورد وەکو کتێب بڵاویکردووەتەوە. هەروەها ماستەرنامەی (ئاوارە کەمال ساڵح) بە ناونیشانی (ڕەخنەی کۆمەڵایەتیی و پراکتیزەکردنی لە شیعرەکانی گۆراندا) کە ساڵی (٢٠١٠) ئەمیش پێشکەشی بەشی کوردی کۆلیجی زمانی زانکۆی سەلاحەدینی کردووە و بە پێی ئاراستەی دیالێکتیکی لە شیعرەکانی گۆرانی کۆڵیوەتەوە. هەوڵێکی دیکە لەم بوارەدا، نامەی ماستەری (حەسەن یوسف ئەحمەد)ە بەناونیشانی ڕەهەندی کۆمەڵایەتی لە ڕۆمانەکانی عەتا نەهاییدا) ساڵی (٢٠١٢) پێشکەشی بەشی زمانی کوردی کۆلیجی زمانی زانکۆی سەلاحەدین کردووە. لە ساڵی (٢٠١٥)شدا، (کانیاو ڕەحمان حەمەد)، ماستەر نامەیەکی پێشکەشی بەشی کوردی کۆلیجی پەروەردەی زانکۆی سەلاحەدین کردووە بە ناونیشانی (ڕووداوە سیاسی و کۆمەڵایەتییەکان لە ڕۆمانەکانی کەریم کاکەدا). (عەبدوڵا ڕەحمان عەوڵا)ش تێزی دکتۆراکەی بە پێی میتۆدی ڕەخنەی کۆمەڵایەتیی نووسیوە و ساڵی (٢٠١٩) پێشکەشی کردووە بە بەشی کوردی کۆلیجی پەروەدەی زانکۆی سەلاحەدین بە ناونیشانی (کۆمەڵگە لە ڕۆمانی کوردیدا ١٩٦١ – ١٩٩١). (شیعرەکانی سامی عەوداڵ لە ڕوانگەی سۆسیۆلۆجییەوە)ش هەوڵێکی (ئەحمەد مەحمود عەبدوڵا)یە کە بریتییە لە تێزی دکتۆرا و ساڵی (٢٠١٦) پێشکەشی بەشی کوردی کۆلیجی پەروەردەی زانکۆی کۆیە کراوە. نەجم ئەلوەنیش کتێبێکی بە ناونیشانی (تیۆری کۆمەڵناسی ڕۆمان) نووسیوە و ساڵی (٢٠١٧) بڵاویکردووەتەوە و لەژێر ڕۆشنایی بۆچوونەکانی (میخائیل باختین و لوسیان گۆڵدمان) بابەتێکی تیۆریی لەبارەی ڕەخنەی کۆمەڵایەتییەوە نووسیوە بەڵام کێشەی ئەم کتێبە ئەوەیە کە میتۆدەکە بەسەر هیچ ڕۆمانێکی کوردیدا پراکتیزە نەکراوە.

کەواتە ڕەخنەی ئەدەبی کوردی و کتێبخانەی کوردی لەم ڕووەوە زۆر هەژار نییە بەڵام بە دڵنیاییەوە پێویستی بە هەوڵ و نووسینی زیاترە.

تەوەری دووەم

وێنەی کۆمەڵایەتیی ژن لە ڕۆمانی ژنانەی کوردیدا

لەم بەشەدا هەوڵدەدەین کە وێنەی ژنی کورد لە دوو ئاستدا پیشانبدەین، ئاستی یەکەم، پێگەی ژن لەناو سنووری خێزان دەخەینەڕوو وەکو (دایك، هاوژین، کچ، خوشك). لە ئاستی دووەمدا پێگەی خزمەیاتی ژن دەخەینەڕوو وەکو (نەنك، پور، خەسو، ماموژن، خاڵۆژن).

یەکەم: وێنەی ژن لەناو سنووری خێزاندا

مەبەستمان لە خێزان ئەو دامەزراوە کۆمەڵایەتییەیە کە لە باوك و دایك و منداڵەکانیان پێکدێت. گومانی تێدا نییە کە ژن پایەیەکی سەرەکی و بەهێزی خێزانە، ئەرکی هەرە سەرەکی و بنچینەیی خێزانیش دەکەوێتە ئەستۆی ژنەوە. سەبارەت بە چۆنیەتی دروستبوونی پێکهاتەی کۆمەڵایەتی هەر کۆمەڵگەیەکی دونیا، دوو جۆر کۆمەڵگە شایەنی لێ وردبوونەوەن و بەراوردکردنن، ئەوانیش کۆمەڵگەی نەریتیی (تراديسیۆن) و کۆمەڵگەی نوێ (مۆدێرن)ن. ڕۆڵی خێزانیش لە جۆرێك لەم دوو جۆرە جیاوازە لەوی تر. لە کۆمەڵگەی نەریتییدا خێزانی گەورە لە سێ نەوە پێکهاتووە، (باپیرە و داپیرە) و (منداڵەکانیان) و (نەوەکانیان)، خێزان و ناو و ناوبانگی خێزان مەبەست و ئامانجە، تاك بەبێ خێزان و خزم و بە بێ پشت و پەنا خۆی لەبەر دەم هەڕەشە و مەترسیدا دەبینێتەوە. بۆیە ئاڕاستەی هەموو هەوڵەکانی بۆ خێزان بەهێزکردنی بناغەکانی ئەو خێزانەیە. ناسنامەی خێزانی دەکەوێتە پێش ناسنامەی ئەندامەکانییەوە. هەرچی کۆمەڵگەی مۆدێرنە، تێیدا خێزانی گەورە ئەم پیرۆزییەی لە دەست داوە و کەمبووەتەوە (ملا، ٢٠٠٩، ٤٠). بەو واتایە نا کە هیچ یەکێك لەو پێمهاتانەی سەرەوەی تێدا نەبێت، چونکە ئەوکات نەسلی مرۆیی بەردەوام نابێت، بەڵکو بە واتای ئەوەی کە هەر تاکێکی خێزان تا ڕادەیەکی زۆر ئازادن و ناسنامە و کەسێتیی خۆیان لە دەرەوەی خێزان یان بە بێ پشت و پەنای خێزان وەدەستدێنن. هەڵبەت تا ئەمڕۆش هیچ یەك لەو دوو جۆرە کۆمەڵگە سەد لە سەد بەو شێوەیە نین، واتە سیما و تایبەتمەندییەکان ڕێژەیین و لە هەر یەکێکیاندا ڕێژەیەکی ئەگەر کەمیش بێت لە جۆرەکەی دیکەی تێدایە. کۆمەڵگەی کوردییش بە تایبەتی لە دوای ڕاپەڕینی (١٩٩١)ەوە هەڵێکی باشی بۆ ڕەخسابوو کە چەند هەنگاوێك سنووری نەریتیی ببەزێنێت، بەڵام بارودۆخی سیاسیی بەرژەوەندی حیزبی نەك هەر ڕێگەی نەدا، بەڵکو زیاتر لەناو بۆتەی ئەو نەریتە باوانە هێشتییەوە، ئەویش بە زیندووکردنەوەی دیوەخان و ئەنجامدانی مەراسیمی گەورە بۆ بەرزراگرتنی خێڵ. ئەگەرچی وەك هەر کۆمەڵگەیەکی دیکە ئامراز و کەرەستەی تەکنۆلۆجییەکانی سەردەمیشیان وەرگرتووە و بەکاریدەهێنن و کاریگەریشی کردووەتە سەر پەیوەندییە کۆمەڵایەتییەکان، بەڵام لەگەڵ ئەوەشدا تاك لە کۆمەڵگەی کوردیدا تا ڕادەیەکی زۆر هێشتا هەر لە سنووری خێزان حیسابی بۆ دەکرێت و خودی خۆی بە تەنیا ناتوانێت خاوەنی ناسنامەیەکی سەربەخۆ بێت، جا لەناو ئەم جۆرە (سیستەمە)دا، هەر گۆڕانێکی کۆمەڵایەتی لە هەر قۆناغێکدا ڕووبدات، بێگومان کاریگەری ڕاستەوخۆی بۆ سەر ژن دەبێت، ئیتر کاریگەرییەکە ئەرێنیی بێت (کە کەمە) یا ن نەرێنی بێت.

1. وێنەی ژن وەکو دایك

لە ڕۆمانی (زیوی بەیانی)دا (ڕووخۆش عەلی) وێنەی ژێکمان پێشکەشدەکات کە سەربارەی ئەوەی هاوژینێکی دڵسۆز و تێکۆشەرێکی قارەمانە لە پێناو مافە

رەواكانی میللەتەکەی، دایکێکی ئازا و خۆڕاگریشـە، بەڵام زەبر و زەنگی دوژمنی داگیرکەر ناهێڵێت تەمەنی دایکەیەتییەکەی لە یانزە رۆژ زیاتر بخایەنێت، چونکە کاتێك لەگەڵ هاوژینەکەیدا لە ترسی راوەدوونانی رژێمی ئاخوندەکانی ئێران روو لە ســـنووری عێراق دەکەن، کۆرپە تەمەن یانزە رۆژییەکەی کە هەر لە ریگا لەدایکبووە، لە برســـان و لە ســـەرماندا رەقدەبێتەوە و پانزە رۆژیش تەرمی جگەرگۆشـەکەی لە باوەشی خۆی هەڵدەگرێت تا دەگەنە ناوچەیەکی ئارام و لەوێ تەرمەکەی بە خاك دەسپێرن.

"هەموویان هەســـتانە ســـەرپێ. کچە تەمەن یانزە رۆژەکە بنێژن، کە ئەو رۆژە پانزەهەم رۆژی شـــەهیدبوونی بوو. منیش بەدەروونێکی ئاڵۆزە و شـــپرزەوە، ویســـتیان کچەکەم لێبســـتێنن، بەڵام توند نوســـاندم بەســـنگمەوە و نەمدانێ. وتم: خۆم هەڵی دەگرم وازم لێبێنن. مام ڕەنجدەر وتی: بەخۆڕایی ناڵێن مرۆڤایەتی بۆ وشـــەی دایک بە چۆکدا دێت. ســـەیرکە ئەو منداڵە بووە بە قەپوو چۆن توند نوساندویێتی بە خۆیەوە نایداتە دەست کەسمان. منیش لەگەڵ ئەو کۆمەڵە پیاوەی لەژوورەکەدا بوون پوورە قەمەرنازی دڵســـۆزیش هات لەگەڵما بەرەو گۆڕســـتان رۆیشـــتین. بەدەم گریانەوە پێیە شـــەکەت و ماندووەکانم بەدوای خۆمدا کێش دەکرد، رووم کردە پوورە قەمەرناز و وتم: دەبوایە ئەم کچەی من شـەهید نەبوایە، ئەو جەللادانەی خاکیان داگیرکرد و فرۆشـــت بمردنایە، کچەکەم ئەگەر لەخەودا بتبینم تەنانەت نازانم ڕەنگ و ڕوخســارت چۆن بووە، ناسـۆرێکی گەورەت کردە دڵی منەوە. کچەکەم وەکو ئاوی چەمەکان بوویت بە هەڵم و چوویت بە ئاســـمانی شیندا، لەگەڵ خۆرئاوابووندا لە من ئاوابوویت کچەکەم" (عەلی، ٢٠١٤، ٢٥٢ – ٢٥٣).

ئەمە چ وێنەیەکی ناخ هەژێنە کە دایکێك لەسەر داواکردنی مافە رەواکانی خۆی و میللەتەکەیدا دەربەدەربێت و فریا نەکەوێت تەنانەت پڕ بە سیپەکانی خۆیشی- بۆنی کۆرپەکەی بکات و پانزە رۆژیش تەرمە ســـارد و رەقهەڵاتووەکەی لە باوەش بگرێت؟

لە رۆمانی (هیچ)یشـدا (کۆچەر ئەبوبوکر) وێنەی دایکێکمان بۆ دەکێشـێت کە بە نامە لەگەڵ کوڕە حەوت ساڵانەکەیدا قسە دەکات:

رامینی من....

ئێســـتا حەوت ســـاڵ و چەند کاتژمێرێک تەمەنتە، ئایا لەکاتی خوێندنەوەی ئەم نامەیەدا، دەزانیت لە حەوت ســـاڵیدا چۆن بیرت لە من کردۆتەوە؟چەند بیری دایکت کردووە ؟ منیش هەندێک جار پرسیاری گەوجانە دەکەم، ها.....

دایکان بەو جۆرەن. هەمیشـە پرسـیاری چاوەڕواننەکراو لە منداڵەکانیان دەکەن، هەمیشـەیش وەڵامی چاوەڕواننەکراو وەردەگرن. هەمیشـە نەک دوودڵ، بەڵکوو هەزاران دڵن بەرامبەر منداڵەکانیان (ئەبوبەکر، ٢٠١٥، ٢٧).

ئەم نموونەیەی سەرەوە ئەوەمان بۆ دەردەخات کە ئەم دایکە لە دۆخێکی دەروونیی نائارامدایە، بە هۆی ئەوەی لە کوڕەکەیەوە دوورە و هەمیشە لە بیری ئەوەدایە کە ئاخۆ کوڕەکەی چۆن بیر لەدایکی دەکاتەوە؟ پێیوایە کە دایکێکی باشە یان خراپ؟ بیری دایکی دەکات یان نا؟ دواتر لە ریگەی فلاشـــباگێکەوە دەگەڕێتەوە بۆ ئەو رۆژەی کە نیشـــانەکانی دووگیانبوونی تێدا دەردەکەوێت و هاوکارەکانی پێیدەڵێن لەوانەیە دووگیان بیت:

حەوت ســـاڵ و نۆ مانگ و چەند کاتژمێرێک بەر لە ئێســـتا، تۆ بوونی خۆت لە مندا سەلماند.

بیر لەو کاتە دەکەمەوە. خۆم دەبینم ژنێکی منداڵکاری بێ ئەزموون، ژنێک، کە هێشتا جانتاکەی شانی نوقڵ و مەساسەی تێدایە. لەسەر کارەکەم دانیشتووم، سەرقاڵی کارم. بە بۆنی ناخۆشی ماوسی کەمپیوتەرەکە دەکەم. سەیرێکی هاوکارە کوڕەکەم دەکەم، خەریکی پێڵاوەکانیەتی، لەپڕ دڵم تێکەڵ دێت. ڕادەکەم بۆ توالێتەکە و بەسەر دونیادا دەرشێمەوە. بەهاوکارە ژنەکانم دەڵێم، هیچ نییە، سەرمام بووە. وردە وردە هەست بە بۆنی ناخۆشی پیاوەکان دەکەم، هەرکات بە جۆرێک دەیانبینم، دەست بە دەممەوە دەگرم و ڕادەکەم. ڕقم لە بۆنی شێلمی کوڵاوە. قێزم لە پەڕی مریشک و کۆترەکان دەکەمەوە. هاوکارە ژنەکان دەڵێن:

خانمی چکۆڵە، ڕەنگە تۆ دووگیان بیت.

چییبی؟ ئەم وشانە دەموەستێنن، ئەم ڕستەیە تازەیە. چۆن دەکرێت من دووگیان بم؟ (ئەبوبەکر، ٢٠١٥، ٢٧ – ٢٨)

وەکو دەبینین، بە بیستنی ئەوەی کە لە لەوانەیە دووگیان بێت، تووشی شۆك دەبێت، چونکە ئەم خۆی زۆر منداڵ بووە کە شووی کردووە، بۆیە نە لە رووی دەروونییەوە ئامادەی ئەو پرۆسەیەیە و نە لە رووی فیکریی و عەقڵیشەوە، چونکە بە قسەی خۆی هێشتا ئەوەندە منداڵە دنیایەك پرسیاری هەیە و وەڵامیانی وەرنەگرتووە، کەچی ئێستا لە پڕێکدا ببێت بە دایك و خۆی وەڵامی منداڵ بداتەوە؟

2. وێنەی ژن وەکو هاوژین

لە رۆمـانی (شـــۆربای پێڵاو)دا، تانیـا میرزا، وێنەی ژنـان وەکو هـاوژین پێشـکەشـدەکات، بەڵام کام هاوژین؟ ئەوانەی کە بە هەر هۆیەك بێت دوور لە حەز و ئارەزوو و یستی خۆیان بە شـوو دەدرێن. (سـورمە)ی داماوی بێ باوك نەنکی بڕیار لەســـەر چارەنووسی دەدات :**"با شـــوو بکات با بڕوات، هەتیون با دامەزرێن"** (میرزا، ٢٠١٥، ٥٩)، وەکو ئەوەی شـووکردن تاکە چارەسـەر بێت بۆ کێشـە و کەموکوڕییەکانی بێ باوکیی، بەڵام لە راسـتییدا ئەو بڕیار و پەلەکردنەی نەنکی تەنیا لەبەر ئەوەیە کە ناتوانێت بەرپرسـیارێتی تەواوی نەوەکەی هەڵبگرێت و ترسی ئەوەی هەیە کە نەبادا بە لاڕێدا بڕوات. بۆ گواستنەوەکەیشی، سورمە لە کراسـێکی سـپی هەڵدەکێشـن کە وێڕای بچووککردنەوەشی هەر سـپای منداڵانەی سـورمەی نەشـاردۆتەوە، سـورمە لەناو ئەو کراسـە سـپییەدا بۆنی کۆمەڵێك شـت و دیاردەی قێزەون دەکات :**"بۆنی کراسـە سپیەکەی سورمە ئەو ناوەی تەنیبوو. بۆنی ژنێکی لێدەهات، کە بە زۆرو بە بێ پرسی خۆی کرابێتە ژن،**

بۆنی ژنێکی لێدەهات کە بۆ دامرکاندنەوەی هەوەسی براکەی خۆی هاویشتبێتە ژێر پیاوێکی پیرەوە، بۆنی ژنێکی لێدەهات کە تەنیا لەبەر ئەوەی ئەو پیاوەی لە زانستگە دواندووە و دووجار چونەتە کۆڕی شیعری و سەیری شانۆ، بە زۆر بە شویان داوە، بە بیانووی ئەوەی شەرەفیان چووە. کاتێک زاوا دێتە لای بۆ خۆشەویستە راستییەکەی خۆی دەگری، ئەم کراسە بۆنی ژنێک دەدات، کە بە زۆر دەیکەن... چ بێزارکەرە ئەم بۆنە، خودایە. بۆنی بووکێک دەدات، زاواکە پاش ئەوەی دەیکات، خوێنەکەی دەبینێت، وەک گەماڵ لە تەنیشتییەوە رادەکشێت، تا بەیانی جوڵەی لێوە نایەت، بۆنی یەک و دوو و دە ژن نادات نەخێر... بۆنی هەزاران ژن دەدات. بۆنی هەناسەی ساردی ژنێک دەدات کە بە بیانووی ئەوەی کراسی سپی دەستوری ئەوروپا و کافرەکانە، بواریان نەداوە بپۆشێت (میرزا، ٢٠١٥، ٥٩ – ٦٠). لەرێی ئەم وێنانەوە کە نووسەر لە رێگای بۆنی کراسی سپی بووکێنییەوە باسیان دەکات، دەیەوێت پێمان بڵێ کە بە شوودانی کچ دوور لە خواستی خۆی و لەبەرکردنی کراسی سپی کە خەون و ئاواتی هەموو کچێکە، دەبێت بە مۆتەیەك و ئەنجامەکانی هەرگیز باش نابن، هەربۆیە ئەو ترسەی کە نەنکی سورمە هەیەتی، دێتەدی و سورمە بە هۆی ئەوەی کە لەگەڵ مێردەکەیدا ناگونجێت و هەر لە رقی مێردەکەی ناپاکیی لە مێردەکەی دەکات و ئەنجام جیادەبێتەوە و بەرەو هەندەران دەڕوات. ئێستاتیکای ئەم دەقە لەوەدایە کە نووسەر هەموو ئەم رووداوانەی سورمە وەك فلاشباگێك دەگێڕێتەوە، ئەویش دوای گەیشتنێتی بە ئەوروپا و وەکو کەیسێك دۆخی خۆی بۆ ئەو لێکۆڵەرە باسدەکات کە لێکۆڵینەوەی لەگەڵدا دەکات.

لە رۆمانی (**کوڕی ژێرچەترەکە**)ی (**رازاو غەفوور**)یشدا (**بنار**) کە کارەکتەری سەرەکی ناوڕۆمانەکەیە، هەموو ژیانی بریتییە لە رووداوی ناخۆش و کارەسات و دەردەسەری، سەرەتاکەی بۆ ئەوە دەگەڕێتەوە کە خێزانەکەی رازی نابە شوو بە خۆشەویستەکەی بکات، دواتر شوو بە (چالاك) ناوێك دەکات کە هاوڕێی براکەی خۆی بووە. ئەم چالاکەش وەکو هەر پیاوێکی رۆژهەڵاتیی پڕ لە گرێی دەروونیی، لەکاتێکدا بە تەواوی چیرۆکی خۆشەویستییەکەی (بنار) دەزانێت، لە بری ئەوەی کە هاوکارییبکات خۆی دەیخوازێت، کە خۆیشی دەیخوازێت وێڕای خۆشەویستییەکەی بۆ (بنار) بەڵام هەموو ژیانی وێران دەکات لەبەر ئەوەی بە عەقڵی خۆی (بنار) پێشینەیەکی خراپی هەیە کە مەبەستی لە خۆشەویستییە بێگەردەکەیەتی لەگەڵ ئەو کوڕەی کە خێزانەکەی نەیاندایێی. واتە بە هەموو شێوەیەك تۆڵە لە بنار دەکاتەوە. خۆیشی کوڕێکی مەشروب خۆر و قومارچییە و لە ئەوروپاش لە بری هەموو کرایێك و خەمخواردنێکی بۆ خێزان و منداڵەکانی هەر خەریکی خواردنەوە و قومارکردنە، وەکو لەم وێنەیەدا شیلانی هاوڕێی بنار بۆمان دەگێڕێتەوە:

"... دوای چەند رۆژێک، کە گەڕامەوە لەسەفەر، رۆیشتم بۆ لای بنار بۆی باس کردم، کە مێردەکەی شەوێک بە سەرخۆشی هاتبووەوە. هەر ئەو شەوە پارەیەکی زۆری لە کازینۆ بە یاریی قومار دۆڕاندبوو. بناریش پێی وتبوو :ـ ئەو پارەیەی، کە لەوێ دۆڕانت باشتر بوو بۆ خۆمانی سەرف بکەیت. هەر ئەو شەوە داوای لێ کردبوو کە ئیتر واز لەقوومارکردن بهێنێت، بەڵام لەبەر ئەوەی کابرا تەواو سەرخۆش بوو. زۆر خەفەتباریش بوو بۆ پارەکەی، پەلاماری بناری دابوو، زۆری لێدابوو. ئەمیش لەتاو ئازاری لەش و گیانی، چنگێک حەبی خواردبوو بۆ ئەوەی بە تەواوی رزگاری بێت لەو ژیانە ناخۆشەی کەهەیبوو..." (غەفوور، ٢٠٢٠، ١٨ - ١٩). کەواتە، بنار قوربانیی هەڵە و عەقڵییەتی دواکەوتووی خێزانەکەی بووە و ژیانی بەم شێوەیە بووە بە دۆزەخ.

(**ئەژین عەبدولخالق**)، لەرۆمانی (**ژنەکان وڵاتیان نیە**)دا، لە دیدێکی دیکەوە وێنەی ژنێکمان پیشاندەدات کە قوربانی دنیابینیی نادروستی خۆیی و هاوسەرەکەیەتی. هەرچەندە هیچ کەسێك و لە هیچ کاتێکدا گەرەنتی چۆنیەتی ژیانی دوای هاوسەرگیریی ناکات، بەڵام لێرەدا بەڵام لێرەدا رۆمانووس وێنەی ژنێکمان پیشاندەدات کە پێش هاوسەرگێری تەنیا پەیوەندی هاوڕێیەتیی لەگەڵ هاوسەرەکەیدا هەبووە، هاوڕێیەتییەکی زۆر پتەو، بەڵام دیارە کە مەرج نییە دوو هاوڕێ ببنە دوو هاوسەری گونجاو، وەکو چۆن دوو خۆشەویستییش هەر مەرج نییە دوو هاوسەری گونجاو دەرچن. بۆیە کە هاوسەرگیریی دەکەن، بە تایبەتیی ژنەکە، وەکو هاوسەرێك ئاسوودە نییە و تەنانەت لە کاتی پرۆسەی سێکسییشدا ناتوانێت سەیری مێردەکەی بکات، چونکە پێیوایە کە ئەمان تەنیا بە کەڵکی هاوڕێیەتیی دێن نەك ژن و مێردایەتیی.

"... ساڵێک پێش ئەو سەفەرەم بوو. من چاوم داخستبوو و قاچم کراوە، هەناسەم راگرتبوو بۆ ئەوەی بۆنی نەکەم. خوێنم وەک گەرم داهاتبوو، گڵۆپی ژوورەکەمانم کوژاندبووەوە، دەستم لەسەر سووچی چرپاکەبوو، ئەویش خەریکی تەکان بوو. هێندە رۆمانسییانە تەکانی دەدا وەک ئەوەی ئەکتەری فلیمێکی رۆمانسی بێت. زۆر بەنەرمی وتی: توخوا چاوت بکەوە و تەماشام بکە. منیش بەزۆر کردن لەخۆم چاوم کردەوە، بەڵام کە ئەوم بینی دامە قوڵپی گریان. گریان بۆ پەیوەندییەک کە نەدەبوو دروست ببێت. ئێمە دوو هاوڕێی جوان بووین، نەدەبوو ببین بەژن و مێرد. ئەویش وەک پیاوێکی زۆر پڕ هەڵوێست لەسەرم لا کەوت و جارێکی تر نەهاتەوە. بەهیچ شێوەیەکیش داوای خەوتن و سێکسی لێم نەکردەوە و هەوڵی بۆ نەدا ..." (عەبدولخالق، ٢٠٢٠، ١١٧). وەکو دەبینین ئەوە تەنیا قەناعەتی ژنەکەیە کە تەنیا بۆ هاوڕێیەتیی دەبن. بۆیە پیاوەکەش لێرەدا بووە بە قوربانیی و لە هەڵوێستی ژنەکەی تێدەگات و بە هیچ شێوەیەك جارێکی تر سێکیی لەگەڵ ناکاتەوە کە مافێکی رەوای خۆیەتی.

3. وێنەی ژن وەکو خوشك

لە کۆمەڵگەی کوردیدا هەمیشە خوشک بە تایبەتییش خوشکی گەورە، بە دایکی دووەم دادەنرێت لە دڵسۆزی بۆ ئەوانی تر، وێنەی خوشک لەم رۆمانە دەرونی خوێنەر ماندوو دەکات لە نیشاندانی وێنەی کچێکی بچوک (سەراب) و برایەکی بچووکی (یوسف) کە دایکیان نەماوە و لەگەڵ باوک و باوەژنیاندا ژیان دەگوزەرێنن، باوکیان لە ژێر کاریگەریی باوەژنیان کە ژنێکی زۆر خراپ و بێ رەحمە، ستەمی زۆر لە منداڵەکانی دەکات بە تایبەتییش (سەراب) کە کچێکی

هەرزەکارە و بە بیانووی ئەوەی کە لە ڕێگای قوتابخانە فێری شتی خراپ دەبێت، دەریدەکات، کەچی لە کارگەیەك دایدەمەزرێنێت بۆ قاپ شـــوشـــتن و لەوێ بەرپۆبەرەکە چەندین جار هەوڵدەدات دەستدرێژی بکاتە سەری. (سـەراب هەر لەبەر خاتری (یوسـف)ی برای بەرگەی هەموو ئەو نەهامەتییانە دەگرێت لە یەك کاتدا وێڕای خوشـــکایەتیی، دەبێت بە دایك و باوك بۆ براکەی و هەمیشــــە هانیدەدات بخوێنێت و بڕوانامەیەك بەدەســـت بێنێت تاکو دەروویەکی خێریان لێ بکرێتەوە و لەو دۆزەخەی ماڵەوە ڕزگاریان بێت.

ســەراب ڕۆژێ لە کار گەڕایەوە، یوســف وەکو هەموو ڕۆژێ بە پیریەوە هات، ئەمیش نوقڵێکی لەدەمی دەنا، باوەشی لێ وەرهێنا و بۆنی کرد. ئەو بۆنی دایکی لێ دەهات. تاقە کەســێک بوو لەو ماڵەدا ئاســـوودەیی بەرۆحی دەبەخشــی. لە نیگاکانیدا هەستی بەو سۆزە بێهاوتایە دەکرد، کە لێی بێبەش ببوو. مرۆڤ تا ئەو سۆزە ون نەکات قەدری نازانێت. هەینێ لە شـەکەتیدا هەڵاژیا، یوسف دەستی لە ملی ئاڵاند و بە کوردی بەکوێچکەیدا چرپاندی و گوتی: دادە گیان تۆ چەند جوانی! بۆنیشت وەکو بۆنی نوقڵ وایە، زۆر خۆشە."

سـەراب وێڕای ئەوەی بەو دەربڕینەی یوسـف زۆر دڵخۆش بوو، پێکەنی و توند لەباوەشی گرت، یوسف لەسـەر قسـەکەی بەردەوام بوو "ئەم ماڵە بێ تۆ گەلێک ناخۆشـە، دۆزەخە دۆزەخ، من حەز ناکەم یەک چرکەش جێم بهێڵی، گەرەکم نییە بە تەنێ بۆ خوێندنگە بڕۆم، کاتێ تۆ و باوکیشـــم لە ماڵێدا نین باجی ناهێڵێت لەتەک هاوەڵەکانم یاری بکەم. سەراب دەستی لەسەر دەمی دانا و گوتی "وس بە وس! هەرگیز قسـەی وا نەکەی ها! نەڵێی بۆ خوێندنگە ناڕۆم، بە هەزار حاڵ بە پێنج ســـاڵی لە مەکتەبم دانای، بۆ ئەوەی هیچ نەبێت ماوەیەک لەم ماڵە دوور بکەویتەوە. قوربانت بم لەوێ فێری خوێندن و نووسین دەبیت، چاوت دەکرێتەوە و هزرت ڕووناک دەبێتەوە، ئەوە نیعمەتی خوایە، من زوو لێی بێبەش کرام، تۆ خۆت لێی بێبەش مەکە، باش، حاڵی بووی چی ئێژم؟ گشـت کەســەکەم، من لەبەر خاتری تۆ ئەم دۆزەخە دەچێژم. دەبێت بخوێنیت و خوێندن تەواو بکەی، بەڵکو ئەمە خوایە دەروویەکی بەخێرمان لێ بکرێتەوە و لەم ژیانە ناخۆشە ڕزگارمان بێت" (شوانی، ٢٠١٨، ٤٩ - ٥٠)

هەمان وێنە لە لە ڕۆمانی **(یادداشـتی عەتر و ئاگر)**ی **(بەیان سـەلمان)**دا دەبینین، بەڵام لێرەدا قوربانیی نییە، بەڵکو ڕاگر و ستوونیی هەموو خێزانەکەیە.

-"...... باجە بە هێمنیی سروشتی، بەوەی شووی نەکردبوو و ئەوان ماڵ و منداڵی خۆیان هەبوو، دەیزانی چۆن ژنەکان لە یەک نزیک بکاتەوە و کەسیشیان بەریەک نەکەون. هەرچی بڕیار بوو هاتە دەستی ئەو، لەبەر هێوری و لەسەرخۆیی براکانیشی بەردەوام پرسیان پێ دەکرد، دەوڵەوتیش پشتویەنای بوو، ئەو ژنە بۆ ئەو پارێزەری سەرجەمی نهێنییەکانی باجە و بنەماڵەکەش بوو (سەلمان، ٢٠١٨، ٧٦).

ئەم کەسێتییە بەهێزەی (باجە) هەروا لە خۆڕا دوورست نەبووە، بەڵکو سەرچاوەکەی بۆ ئەوە دەگەڕێتەوە کە لە خێزانێکی ڕۆشنبیر و کورد پەروەر لەدایکبووە و پەروەردە بووە، لەناو ئەم خێزانەدا باوکسالاریی بە هیچ شێوەیەك لە ئارادا نەبووە، خوشك و براکان هەموو یەك پێگەیان لەناو خێزانەکەدا هەبووە، تەنانەت وەکو (باجە) خۆی دەڵێت **:"کەس بەختی وەك من نەبوو، دایك و باوکی وەها خۆشیان بوێت، ئەو خۆشەویستییەی ئەوان هەتا مردنم بۆیان پاشەکەوت کردووم" (سەلمان، ٢٠١٨، ٨٥).** ئەم خۆشەویستییە دەبێتە پەیێنێك و ڕەگی (باجە) لەناو خێزانەکەدا بە شێوەیەك توند و تۆڵ دەکات کە هیچ کەسێك نەك هەر ناتوانێت خۆی لە ژیانیدا هەڵقورتێنێت، بگرە خوشك و براکانی بەبێ پرسی ئەو هیچ کارێکیان بۆ خۆیان نەکردووە. بەڵام (باجە) هەرگیز ئەو شکۆ و خۆشەویستیی و متمانە و دەستەڵاتەی بۆ خۆی نەقۆزتووەتەوە و ستەمی لە کەسیان نەکردووە، بە پێچەوانەوە، هەمیشە چەتری کۆکەرەوەی هەموو خوشك و براکانی بووە و هەوڵیداوە کە دووربن لە کێشە و ئاڵۆزیی.

لە ڕۆمانی **(پریاسـکە)**ی **(دڵخوازتۆفیق کریم)**یشـدا، **(ئاشـتی)** ڕۆڵی خوشـکێکی دڵســـۆز و کۆڵنەدەر دەبینێت بۆ (ئازاد)ی برای. دایك و باوکی لە زیندانەکانی بەعسـدا چارەنووسـیان نادیارە و (ئازاد)یش لە شـاخدا پێشـمەرگەیە، لەم دۆخە ســـەخت و ناڵەبارەدا، وێڕای گەڕان و ســـۆاخکردنی دایك و باوکی، خەمی (ئازاد)یش دەخوات. چونکە (ئازاد) خۆشـــەویســـتێکی هەیە لە شـــار بە ناوی (کوردە)وە، جارێکیش بە ئیختیفا لە ماڵی کورد ماوەتەوە, بەڵام ئیتر لە پاراســـتنی گیانیان ناتوانێت ســـەردانیان بکاتەوە، ناچار ئەو کارە بە (ئاشـتی دەسـپێرێت و ئەویش دەگەڕێت بە دوای ماڵیاندا و ژیانی خۆی دەخاتە خەتەرەوە، چونکە لەو سەردەمەدا کەس متمانەی بە کەس نەبووە، دواجار ماڵیان دەبینێتەوە و پەیامەکانی (ئازاد)ی برای دەگەیەنێت بە (کوردە) و دایکی کوردە، دەشـــبێت بە هاوڕێیەکی دڵســـۆزی کوردە و هەموو هەوڵێکی دەخاتەگەڕ تاکو (ئازاد و کوردە) زەماوەند دەکەن و بە یەك دەگەن. نووسەر بە وردی دیەنی یەکترناسینی (ئاشتی) لەگەڵ (کوردە و گەلاوێژی دایکی)دا دەخاتەڕوو:

دەورویەری نیوەڕۆ بوو .. لە دەرگا درا .. گەلاوێژ دەرگاکەی کردەوە و بینی کچێك بوو .. فەرموو لێکرد تا بزانێت مەبەستی لەدەرگادانەکەی چییە؟

کچەکە: من ناوم ئاشـتیە.. خوشـکی ئازادم.. ئەو کوڕەی چەند مانگێک لەو ماڵە یارمەتی دراو پارێزرا.

گەلاوێژ: ئازاد کێیە ؟!.. یارمەتی چی!.. تۆ باسی چی دەکەیت؟.. من ئاگاداری شتی لەو جۆرە نیم.

لەو کاتەدا کوردەش بەرەو دەرگای حەوشـــە دەهات، بەخێرهاتنی کچەکەی کرد، گەلاوێژ لە ترسـدا کچەکەی پاڵ پێوە دەنا تا بڕوات. بەڵام کچەکە هەر کوڵی نەدا و سەیرێکی کوردەی کرد و، وتی:

*** کوردەخان ئازادی برام زۆر ئەحواڵی تەندروستیت دەپرسێت.. بۆ ئەوەی بڕوام پێبکەن نهێنی و بەڵگەی ڕاسـتم لایە.. ئەو دۆشـەکەی کە ئازاد لە مابەینیدا خۆی**

حەشـاردابوو، لە ژوورە گەورەکەیە، ڕەنگەکەی ســەوزی کاڵە و گوڵی ســورو زەردی وردی تێدایە، چەند بەڵگەیەکی تریش هەن.

گەلاوێژ: راســت دەکەیت.. دە وەرە ژووری.. شـێوەت لە ئازاد دەکات.. بەڵام بارودۆخی ڕۆژگار هێندە خراپ و ئاڵۆزە، سڵ لە سێبەری خۆشمان دەکەینەوە.

ئاشـتی: نا.. نا.. نابێت ئێجگار وا بێ بڕوا بن خەڵکی باش هێشـتا زۆرن. (کریم، ٢٠٠٨، ١٤٢ – ١٤٣).

دووەم: وێنەی ژن لە دەرەوەی سنووری خێزاندا

1. وێنەی ژن وەکو داپیرە (نەنك)

داپیرە یەکێکە لە ئەندامە هەرە خۆشـــەویســـتەکانی ماڵ بۆ نەوەکانی. لە **ڕۆمانی (ئازارەکانی ئەودیو زیندان)**ی **(ســارا جعفر ســـعید)**دا، **(دایە هەیبەت)** دوای روخاندن و سـوتاندنی گوندەکەیان و ئەنفالکردنی خەڵکەکەی، لە نوگرە سـەلمانەوە ئازاددەکرێت و وەکو خۆی دەڵێت **:"بە مۆجیزە گەڕاومەتەوە" (سـعید، ٢٠١٣، ٩٧)**، لە ماڵی **(میمکە حەبێ)** دەبێت. **(ئامانج)**یش کە کارەکتەری ســـەرەکیی ڕۆمـانەکەیە و نەوەی **(دایە هەیبەت)**ە، کە هەواڵی ئـازادبوون و گەڕانەوەی دیاپیرەی دەبیسـتێت، بە ئیختیفا دێتەوە ناو شـار و سـەردانی داپیرەی دەکات لە مـاڵی **(میمکە حەبێ)**. لێرەدا (ئـامـانج) لە دوو دۆخی جیـاوازدا وێنەی **(دایە هەیبەت)**ی داپیرەیمان بۆ دەکێشـــێت؛ جارێکیـان بە گەڕانـدنەوەیەکی ناوەکیی (فلاشـــباك) دەگەڕێتەوە بۆ رابردووی داپیرەی لە گوند و هەروەها کە خۆی لە زیندانە و هەفتانە داپیرە هەیبەتی لەگەڵ دایکیدا سەردانیکردووە:

"دەرگـای ژوورەکەی کردەوە دایە هەیبەت لە ســـەروی ژوورەکەوە لەســـەر جێگایەك ڕاکشـــابوو، کە بەو جۆرە بینیم وەك پەیکەر لە جێی خۆم بۆ ماوەیەك وشـــك بووم، ئەو یەکێـك بوو لە ئـازاترین و بە ویقـارترین ژنەکانی دونیـا، بۆ چارەسـەرکردنی کێشـەکان زۆربەی خەڵکی گوندەکە پونایان بۆ ئەو دەهێنا، هەموان بە بڕیارەکانی قایل بوون، هەفتانە کە لەگەڵ دایکم ســەردانی دەکردم، بوخچەکەی بۆ پڕ دەکردم لە میوەی تازە و خواردنی خۆش، کۆتا جاریش کە هـات بۆ لام نێرگزیشـیان هێنابوو گوتی: خۆم چووم قسـەم لەگەڵ مام عەلی دا کردوە، بەڵێنی داوە هەر کات ئازاد کرایت نێرگزت لێ مارە بکات. ئای........ ئای... چەند خۆش بوو ئەو ڕۆژانە !!!!!!" (سعید، ٢٠١٣، ٩٢).

لێرەدا دەبینین کە دایە هەیبەت پێگەیەکی کۆمەڵایەتی بەرزی هەیە جێگای ڕێزی هەموانە و هەمیشـە قسـەکانی یەکلاکەرەوە بووە و جێگای مشـتومڕ نەبووە. بەڵام دوای ئەوەی کە گوندەکەیان خاپوور دەکرێت و ئەنفال دەکرێن، بەهۆی ئەو دەرد و بەڵا و کارەسـاتانەی بەسـەریان دێت و هەمووی بە چاوەکانی خۆی دەبینێت، چیتر دایە هەیبەت ئەو ژنە بەهێزەی جـاران نابێـت و نابێتەوە، بە تەواوی تێکدەشکێت، ئاخر ئەو کارەساتانەی ئەم بە چاوەکانی خۆی بینیونی، بەرد دەکات بە ئاو، هەموو دڵێك بەرگەی ناگرێت. دوای ئەوەی کە ئامانج لێی دەپرسـێت بۆ وات لێ بەسەر هاتووە؟ لە وەڵامدا دەڵێت:

"جا ڕۆڵە چیما بەســـەرمانی نەهێنن؟ بەیانی یەك وەك شـــارەمێلورە دابارین بەســـەرماندا و هەموومانیان لە گۆرەپانەکەدا کۆکردەوە، گەرەکیان بوو کە بەر لەوەی کە بمرین تاڵاوی غوربەتیش بچێژین، کەس ئـاگـای لە کەس نەمـابوو، ئەوانیش بەویســتی خۆیان کەوتبونە جیاکردنەوەی گەنج و پیر و منداڵ، هەموان بە جۆرێك دەگریاین کە بەردی دەکرد بە ئاو. هەتا لە ئاوایی دورکەوتینەوە هەموومان چاومان لەسەر ئەو گوندە و یەکتری هەڵنەدەگیرا" (سعید، ٢٠١٣، ٩٣).

کەواتە ڕووداوەکان، یان ڕاستتر وایە بڵێین کارەساتەکان بوونە بە خاڵی وەرچەرخان لە ژیانی هەموان بە تایبەتیش لە ژیانی دایە هەیبەت، چونکە ئەو بە چاوی خۆی هەموو شـــتێکی بینیوە، بۆیە دەبینین وێنەکانی دەرکەوتنی بە تەواوی جیاوازن، لە ژنێکی خۆڕاگر و جێگـای بڕوا و ئومێـدی هەموانەوە بۆ ژنێکی تێکشـــاو کە چاوەڕوانی مەرگ دەکات.

2. وێنەی ژن وەکو خەسوو

ئەگەرچی هەموو کاتێك دەبیســـتین خەســـوو دایکی دووەمە، بەڵام هەمیشـــە (خەســـوو) لەلای زۆربەی میللەتان (ئەگەر نەڵێین هەموو) ڕەهەندێکی نێگەتیفی هەیە بە تایبەتیش لە دیـدی ژنانەوە. لە ڕۆمـانی **(نزا یەســـتێرە)**ی **(ڤینۆس فایەق)**یشـدا ئەم وێنەیەی خەسـوو بە ڕوونی دەبینرێت. (نەجیبە) کوڕێکی هەیە بە ناوی (دڵشـاد)، پانزە سـاڵە لەگەڵ (نازەنین)ی هاوژینیدا زەماوەندیان کردووە بەڵام منداڵیان نەبووە، هۆی منداڵ نەبوونەکەش زیاتر لە لایەن (نازەنین)ەوەیە، بۆیە (نەجیبە)ش ئەمە دەکات بە بیـانوویەك تاکو وێنەیەکی ڕاســـتەقینەی خەسوویەتیی خۆی پیشانبدات، ئەویش بە فشار خستنەسەر (دڵشاد)ی کوڕی بۆ هێنانی ژنی دووەم، بۆ ئەوەی منداڵی ببێت، ئەم پێشـــنیارەشی چەندەها جار هەر بە مەبەســـت لەبەردەم (نازەنین) بۆ کوڕەکەی کردووە و تاکو هەســـتی بووکەکەی بریندار بکات **"... بۆچی ژن ناهێنیتەوە؟! نازەنین تەڵاق مەدە، ژن، ژن ناخوات ... تۆش داوجار پیاویت و مافی ئەوەت هەیە، بێ بە باوک و شەرع ڕێگای پێداویت، ئەگەر هۆت بەدەســـتەوە بێت لە یەک زیاتر بهێنیتەوە، لەمە هۆ باشـتر نابێت، خوا نەخواستە بۆ رابواردن و کەیف ژنی دووەم ناهێنیتەوە..." (فایەق، ٢٠٢٠، ٦١).**

خۆشـبەختانە کە (دڵشـاد) پیاوێکی ڕۆشـنبیر و تێگەیشـتووە و (نازەنین)ی زۆر خۆشدەوێت، بۆیە هەرگیز گوێ بە توانج و تانە و تەشەرەکانی دایکی نادات، هەر ئەمەشە وا لە (نازەنین) دەکات کە ئەویش بەرگەی توانجەکانی خەسووی بگرێت، ئەگەرچی لەناوەوەش برینـدار دەبێـت، چونکە (خەســـوو) بە تایبەتیش لە کۆمەڵگای تەقلیدیدا هەمیشە وەکو کارگەیەکی منداڵ خستنەوە سەیری ژن دەکات.

3. وێنەی ژن وەکو پور

لە ڕۆمانی **(پریاسکە)دا** پورە **(ئامینە)** وێنەیەکی میهرەبانانەی دایکانەیە بۆ **(کوردە)**، ئەگەرچی پوری خۆیشی‌ نییە بەڵکو پوری (بەکر)ی باوکیتی، بەڵام بە هۆی ئەوەی کە بەك باوکێکی سەرخۆش و بەدفەڕ بوو، هەمیشە لە خۆی و دایکی دەدا کە ناوی (گەلاوێژ)ە. زۆر شەو کە بەسەرخۆشیی دەهاتەوە ماڵەوە دەکەوتە گیانی گەلاوێژ و کوردە و لە کۆڵان هەموو خەڵکی دەهێنایە سەیرانیان، ئەوانیش جگە لە پورە ئامینە کەسی دیکە شـك نابەن هانای بۆ بەرن، پورە ئامینەش کە هەر لە کۆڵانی خۆیان بوو، ژنێکی زۆر میهرەبان بوو، هەمیشە دەرگا و باوەشی خۆی بۆ ئاوەڵا دەکرن و دەیحەواندنەوە. گێڕەرەوە بەم شێوەیە پورە ئامینەمان پێ دەناسێنێت و وێنەی دەکێشێت:

"پورە ئامینە، بێوەژنێکی پیری داخ لە دڵ و جەرگ سوتاو بوو، پوری بەکر بوو، ئەویش هەر لە هەمان کۆڵان دەژیا، ماڵەکەی یەکەم ماڵ بوو بە دەستی ڕاستی کۆڵانەکەدا کاتێ بچووینایە ناوەوە.

پورە ئامینە دوو ژوری دابوو بەکرێ بەو پارەیە دەژیا. جارجاریش ئەگەر پارەکە بەشی نەکردایە، لیفکەی دەچنی و دەیفرۆشت (...) زۆر جار لە پارەی لیفکەکان دیاری منداڵانی دەکڕی بۆ کوردە، بەریاخەڵی کەواکەی نوقڵی تێدەکرد، کە لە باوەشی گەلاوێژ دەبینی دیارییەکانی دەدایەو، دڵی کوردەی بۆلای خۆی ڕادەکێشا، تاوێک دەچووە باوەشی و بە دەستە بچکۆلەکانی نوقلەکانی لەبەر باخەڵەکەیدا دەردەهێنا، ئەو چرکەساتانە دەبوونە خۆشترین کاتی پورە ئامینە، پورە ئامینە کاتی خۆی تاکە کوڕێکی هەبووە، ئەویش شۆڕشگێڕ بووە، لە یەکێک لە شۆڕشەکانی میلللەتەکەی شەهید بووە، وێنەی کوڕەکەی گەورە کردبوو، لە ژووری دانیشتنەکەی هەڵیواسیبوو، هەمیشە قسەی لەگەڵ دەکرد، (...) هەندێک سەرلە ئێواران کاتێک بەکر شەڕی لەگەڵ گەلاوێژدا دەکرد، تا کۆڵانیش دوایی دەکەوت و بە پاڵ کوردەشی دەکردە دەرەوە، شەڕ دەبردرایە کۆڵان بەو ئێوارەیە خۆی و ژن و منداڵی، دەبوونە فیلمێکی کۆمیدی بۆ خەڵکی کۆڵان و گەڕەکەکە، زۆر جار خەڵکانیش دەکەوتنە ناوێژی و بەکریان دەکردەوە بە ژووردا، گەلاوێژ و کوردە ئەو شەوانە لە ماڵی پورە ئامینە دەمانەوە..." (کریم، ٢٠٠٨، ١٣ - ١٢).

4. وێنەی ژن وەکو خاڵۆژن

لە ڕۆمانی **(ژنەکان وڵاتیان نیە)دا، (ئەژین عەبدولخالق)** لەسەر زاری (خەجە خەیاڵاویی)یەوە وێنەی گیلاسی خاڵۆژنمان پیشاندەدات. نووسەر لە پیشاندانی ئەم وێنەیە کە وێنەیەکی کۆمیدیشە، زیاتر دەیەوێت ڕەخنە لە دنیابینی ژنانی کورد بگرێت، چونکە لێرەدا گیلاس هەر خاڵۆژنی خەجە نییە ، بەڵکو خاڵۆژنێکی کوردییە، کە چەندین ساڵە لە ئەوروپا دەژی بەڵام هیچ گۆڕانێك بەسەر دنیابینییدا نەهاتووە نە لە رووی جلوبەرگەوە و نە لەڕووی بایەخدان بە ڕێك ڕاگرتنی لەشولاری، لە کوردستان ژۆن ژیاوە، لە ئەورووپاش هەروا دەژی، بۆیە دوای ئەوەی کە خەجە دەگاتە ئەوروپا بۆ لایان و ڕۆژی دواتر دەیەوێ بچێت بۆ دیسکۆ، خاڵی و خاڵۆژنی تووشی شۆکدەبن، ناچار خاڵۆژنی دەڵێ منیش لەگەڵت دێم، لێرەوەیە خەجە پچکەنینی بەو حاڵەی خاڵۆژنی دێ و وێنەی لەشولاریمان بە شێوەیەکی کۆمیدییانە پیشاندەدات کە گوزارشتە لە عەقڵییەتی خاڵۆژنی:

خاڵۆژنم چەقۆت لێ دابووایە خوێنی لێ نەدەهات. وتی:"منیش دێم". بە ڕانە ئەستوور و قینگە زلەکەی کە لە زۆربەی ژنە کوردەکانی تر دەچێت و دوای تەمەنی سی ساڵی، ئەو فۆرمە ناتەندروستە وەردەگرن و لە سی و چل ساڵیی تەمەنیان قینگێک دو سێ هێندە قەبارەی قینگی تەمەنی بیست ساڵییان زل دەبێت و سکیان وەک ئەوەیە، دووانەیەکی مردووی لەئێودا جێ مابێت، یا مەنجەڵێک یاپڕاخت هەر بە زۆر خستبێتە ناوی. پشتیشیان چەند قاتێک گۆشت و بەزی زیادە بەسەر یەکدا شۆڕبۆتەوە. هەندێک جار خەتی ستیانەکانیان دەبینی، کە خەریکە لە بەریاندا بتەقێت، تەنگەنەفەس دەبێت و بیر لەوە دەکەیتەوە ئەو مرۆڤانە چۆن هەناسەیان بۆ دەدرێت" (عەبدولخالق، ٢٠٢٠، ٢٨ - ٢٩).

5. وێنەی ژن وەکو هاوڕێ

پێشتر باسی (سەراب)مان کرد لە ڕۆمانی**(ڕۆژ لێرەوە هەڵدێت)ی (ڕوناک شوانی)** کە لەگەڵ (یوسف)ی برایدا قوربانی دەستی باوکیان بون بە هاندانی باوەژنە درندەکەیان. جا بە هۆی ئەو دۆخە دەروونییە نائارامەوە، شەوێك (سەراب) خەونێکی ناخۆش دەبینێت و تەواوی شەوەکە ئیتر لە ترسا خەو ناچێتەوە چاوی. سبەینێش کە دەچێتە سەر کار ترس و نائارامیی هەر پێوە دیارە. بۆیە (وەفا)ی دەستە خوشکی کە هاوڕێیەکی زۆر نزیك و دڵسۆزی دەبێت هەستی پێدەکات و دوای ئەوەی هۆکاری بێ ئۆقرەییەکەی دەزانێت، ویڕای ئەوەی کە خۆیشی‌ دەرد و بەڵای کەم نییە بەڵام دڵنەواییەکی زۆری دەکات **:"بێقەزابێ، ژیانی ڕۆژانەمان هەمووی ناخۆشییە، ڕوو لە کوێ دەکەین هەر خەمە، بەتەمای شەوانە خەونی خۆش ببینین؟ بەخوا تۆش سەیری! دەی بۆم بگێڕەوە. خەونت بە کام کوڕی قۆزەوە بینی؟**

سەراب : زەردەخەنەیەکی هاتێ و گوتی: "دە توخوا تۆش وازم لێ بێنە، قسەی قۆڕ مەکە، کوڕی چی و حاڵی چی! بۆ من لەبەر دەردی خۆم ئاگام لە کەس هەیە! خۆت گوتەنی، هەریەکەمان گیرۆدەی هەزاران دەردین، هەندێکیان هەمیشەیین و لەتەکیان ڕاهاتووین، لێ بڕێ جار دەورووبەرەکەت کێشەیەکت بۆ قوت دەکەنەوە نازانی چۆنی لێ دەرباز بی، ڕەنگە بێ ئەوەی بە خۆت بزانی داوێکت بۆ بنێنەوە سەرلەبەری ژیانت بگۆڕن وتۆش لە ئاستیدا دەستەوەستان بی و خۆت بەچارەنووسێکی نادیار بسپێری." (شوانی، ٢٠١٨، ٦٠)

وەفا پشتگیریی تەواوی قسەکانی سەراب دەکات و زیاتریشی‌ بۆ شیدەکاتەوە، بەڵام دڵسۆزانە هانیدەدات کە پێویستە چۆك دانەدەین و بەهێزبین **"بۆیە دەبێت کەسایەتی خۆمان بەرادەیەك بەهێز بکەین، بتوانین لەسەر پێی خۆمان ڕابوەستین، تاکو کەس زەفەرمان پێ نەبات. مرۆڤ دەتوانێت بە بڕوابەخۆبوون بێتە بوونەوەرێکی هێندە بەهێز، کە دەوروبەر نەتوانن دەستەڵاتی خۆیان بەسەریدا بسەپێنن..." (شوانی، ٢٠١٨، ٦١)**

لەڕۆمانی **(کوڕی ژێرچەترەکە)ی (رازاو غەفوور)** نمونەی دوو هاوڕێی بەوەفا پیشاندەدات **(شیلان و بنار)**ن، کە هاوڕێیەتییەکی دووردرێژیان هەبووە و تا کۆتایی ڕۆمانەکەش هەر بەیەکەوە دەمێنەوە، لەبەرئەوەی(بنار) ژیانی پڕ لە

ناخۆشی و کارەسات بووە، ژیانی وێران بووە، زۆری دەرد و مەینەتی و ناخۆشی بینیوە، دڵسۆزیی و سەرسامیی شیلان بە بنار وای لێدەکات کە بیر لە نووسینەوەی بەسەرهاتەکانی ژیانی بکاتەوە، بۆیە داوای لێ دەکات، هاوکاری بکات بۆ ئەوەی هەموو ژیانی لە ڕۆمانێکدا بنووسێتەوە و بناریش بە داواکەی رازی دەبێت. شیلان بەم شێوەیە باس لە هاوڕێیەتیی و یەکترناسینی خۆی و بناری هاوڕێی دەکات:

"... من و بنار نزیکەی بیست و چوار ساڵ بوو یەکترمان ئەناسی. هاوڕێ و خۆشەویستی یەکتر بووین. لەخوشک زیاتر بووین بۆ یەکتر. بەر لە بیست و چوار ساڵ، کاتێک گەیشتینە دورگەی گوام لە ئەمریکا. لەوێ بۆ یەکەم جار یەکترمان بینی و یەکترمان ناسی. هەر لەو کاتەوە بووین بە هاورێی یەکتر و لە یەکتر دانەبڕاین. ڕێکەوت وا بوو، هەردوو لامان بەر یەک ویلایەت بکەوین. بنار ئافرەتێکی زۆر سادە و لەسەرخۆ بوو. زیرەک، وریا، بەتوانا بوو. لە هەمووی گرنگتر حەزی بە هاوڕێیەتیی مرۆڤی بەتوانا و تێگەیشتوو ئەکرد. بنار هاورێی زۆر کەمی هەبوو. لە مرۆڤی درۆزن و دووڕوو خۆی دوورەپەرێز ئەگرت. ئافرەتێک بوو زۆر بڕوای بەخۆی هەبوو؛ قسەی لەجێی خۆی ئەکرد. لەبەر ئەو هۆیانە بە دەگمەن هاوڕێیەتی خەڵکی تری ئەکرد. هاوڕێکانی ئەبوایە وەکو خۆی خاوەن ویژدان بوونایە و راستگۆ بوونایە..." (غەفوور، ٢٠٢٠، ١٠ - ١١). لە ڕێی ئەم وەسفەی کەسێتیی بنارەوە، شیلان ئەوەمان پیشاندەدات کە خۆی هەموو ئەو سیفەتە باشەلنەی تێدایە بۆیە بووە بە هاورێی بنار و تەنانەت دڵی خۆیشی بۆ بکاتەوە تاکو هەموو ژیانی بکات بە ڕۆمان.

ئەنجامەکان

1. وێرای ئەوەی کە ژمارەیەکی بەرچاوی نووسەری ژنمان هەن، بەڵام بە گشتی لە ڕەخنەی ئەدەبیی کوردیدا، زاراوەی ئەدەبی ژنان، زاراوەیەکی پەسەند نییە و دانی پێدا نانرێت.
2. سەرهەڵدانی ڕۆمانی ژنانەی کورد دەگەڕێتەوە بۆ تەمەنێکی زۆر درەنگتر لە سەرهەڵدانی یەکەم ڕۆمانی کوردی، ئەگەرچی تا ئەو کاتەش ڕۆمانی کوردی بە گشتی ە رووی ژمارەوە زۆر نەبووە.
3. یەکەمین ڕۆمانی ژنانە ساڵی ١٩٨٥ لە لایەن گەلاوێژ ساڵح قەفتانەوە نووسراوە و بڵاوکراوەتەوە.
4. لە ڕۆمانی ژنانی کوردا، ژن لەناو سنووری خێزان و دەرەوەی خێزانیشدا، بەردەوام قوربانیی بووە چ بە ویستی خۆی لە پێناو نەتەوەکەی، یان بە بێ ویستی خۆی کاتێك دەبێت بە قوربانیی داب و نەریتی کۆمەڵایەتی.
5. لە ڕۆمانی ژنانی کوردا، ژن وەکو دایك و نەنك و خوشك و هاوڕێ وێنەیەکی ئەرێنییان هەیە، بەڵام وەکو باوەژن و خەسوو و خاڵۆژن وێنەیەکی نەرێنییان هەیە.
6. هەموو ئەو وێنانەی ژنان بە ئەرێنیی و نەرینییەوە، زادەی بارودۆخی کۆمەڵایەتیی کۆمەڵی کوردەوارین.

سەرچاوەکان

یەکەم: بە زمانی کوردی

رۆمانەکان

- ئەبوبکر، کۆچەر، ٢٠١٥، هیچ - دانپێدانانەکانی دایکێک، چ١، چاپخانەی پەنجەرە، سلێمانی.
- سعید، سارا جعفر، ٢٠١٣، ئازارەکانی ئەودیو زیندان، چاپەمەنی چوارچرا، سلێمانی.
- سەلمان، بەیان، ٢٠١٨، یاداشتی عەترو وئاگر، چ١، چاپخانەی ئەدێشە، سلێمانی.
- شوانی، رووناك، ٢٠١٨، ڕۆژ لێرەوە هەڵدێت، چ١، چاپخانەی ئەندێشە، سلێمانی.
- فایەق، ڤینۆس،٢٠٢٠، نزا ئەستێرە، چ١، چاپخانەی کارۆ، سلێمانی.
- عەبدولخالق، ئەژین،٢٠٢٠، ژنەکان وڵاتیان نیە، چاپخانەی کارۆ، سلێمانی.
- عەلی، ڕوخۆش، ٢٠١٤ ، زیوی بەیانی، چ١، دەزگای چاپ و پەخشی سەردەم سلێمانی.
- غەفوور، رازاو،٢٠٢٠، کوڕی ژێر چەترەکە، چ١، چاپخانەی کەمال، سلێمانی.
- کەریم، دڵخواز تۆفیق، پریاسکە، چ١، چاپخانەی تیشك، سلێمانی.
- میرزا، تانیا، ٢٠١٥، شۆرباى پێلاو، چ١، چاپخانەی سەردەم، سلێمانی.

کتێب

- ئەحمەد زادە، هاشم، ٢٠١٢، زمان ئەدەب و ناسنامە. چ١، چاپخانەی ئاراس، هەولێر.
- ئەسوەد، نەوزاد ئەحمەد، ٢٠١٥، فەرهەنگی زاراوەکانی ئەدەب و زانستە مرۆڤایەتییەکان، سلێمانی ناوەندی غەزەلنووس بۆ چاپ و بڵاوکردنەوە.
- ئەلوەنی، نەجم، ٢٠١٧، تیۆری کۆمەڵناسی ڕۆمان، چ١، چاپخانەی زانکۆی سەلاحەدین، هەولێر.

- دەشتی، عوسمان، ٢٠٠٩، هێمن – دەربارەی ناوەرۆکی سیاسی و کۆمەڵایەتی شیعرەکانی، چ٢، چاپخانەی رۆژهەڵات، هەولێر.
- صالح ، سازگار عەبدول، ٢٠١٩، فیمینزم و هاولاتیبوونی یەکسان. چ١، چاپخانەی کارۆ، سلیمانی.
- کەریم، ئازاد عەبدولواحێد، ٢٠٠٥، سۆسیۆلۆجیای شیعری کوردی لە رووی پێوەرە ئاکارییەکانەوە – نیوەی یەکەمی سەدەی بیستەم، چ١، بلاوکراوەکانی لقی کەرکوکی یەکێتی نووسەرانی کورد، چاپخانەی وەزارەتی پەروەردە.
- المساعد، نوره فرج، ٢٠٠٦، فێمینیزم - فیکر و رەوتەکانی، و. عەبدوللا تاهیر بەرزنجی، سلێمانی، چاخانەی یاد.
- وۆلف، ڤێرجینیا، ٢٠١٢، ژوورێک بۆ خۆت، و. نەشمیل کرمانج، چ١، هەولێر.
- هەژار، ١٣٨٤، هەنبانە بۆرینە، چ٤، تهران، انتشارت سروش.
- عومەر، موحسین ئەحمەد، ٢٠١٢، فەرهەنگی ئەدەبی، سلیمانی، چاپخانەی حەمدی.

نامەی ئەکادیمی

- حەمەد، کانیاو رەحمان، ٢٠١٥، رووداوە سیاسی و کۆمەڵایەتییەکان لە رۆمانەکانی کەریم کاکەدا، نامەی ماستەر، کۆلێژی پەروەردە، زانکۆی سەلاحەدین.
- رسول، سابیر، ٢٠١٠، دیاریدەی فیمینزم لە ئەدەبی چەند نوسەرێکی مێینەی کۆرد، نامەی ماستەر، کۆلێژی پەروەردە، سەلاحەدین.
- سالح، ئاوارە کەمال، ٢٠١٠، رەخنەی کۆمەڵایەتیی و پراکتیزەکردنی لە شیعرەکانی گۆراندا، نامەی ماستەر، کۆلێژی زمان، زانکۆی سەلاحەدین.
- عەبدولا، ئەحمەد مەحمود، ٢٠١٦، شیعرەکانی سامی عەوداڵ لە روانگەی سۆسیۆلۆجییەوە، تێزی دکتۆرا، کۆلیجی پەروەردە، زانکۆی کۆیە.
- عەولا، عەبدولا رەحمان، ٢٠١٩، کۆمەڵگە لە رۆمانی کوردیدا ١٩٦١ – ١٩٩١، تێزی دکتۆرا، کۆلێژی پەروەدە، زانکۆی سەلاحەدین.
- کەریم، یوسف حەسەن، ٢٠١٢، رەهەندی کۆمەڵایەتی لە رۆمانەکانی عەتا نەهاییدا، نامەی ماستەر، کۆلێژی زمان، زانکۆی سەلاحەدین.
- ملا، فاطمە مراد، ٢٠١٥، گۆرانی کۆمەڵایەتی و پەیوەندی بە پێگەی ژن لە خێزانی کوردیدا، نامەی ماستەر، کۆلێژی ئەدەبیات، سەلاحەدین.
- مەولود، رێزان سالح، ٢٠٠٧. ئەندێشەی شیعری لە نێوان رێبازی کلاسیک و رۆمانتیکی کوردی لە کرمانجی خوارووداً، نامەی ماستەر، کۆلیجی زمان، زانکۆی کۆیە.

گۆڤار

- سابیر، جەبار، ٢٠٠٨، ئەدەبیاتی ژنانە و پیاوانە، گ. (نەوشەفەق)، ژ. (٥٣)، چاپخانەی دەزگای ئاراس، هەولێر.
- غەفووری، شۆرش، ٢٠١١، دیدار لەگەڵ سارا عومەر، گ. (هەنار)، ژ. (٧٠)، بەرێوەبەریتی چاپ و بلاوکردنەوەی سلێمانی.

نامەی ئەلکترۆنی

- نامەی ئەلکترۆنی کەریم پەرەنگ بۆ توێژەر، رۆژی یەکشەممە ٢٠ / ٦ / ٢٠٢١.

دووەم: بە زمانی عەرەبی

کتێب

- ابن منظور، 2008، لسان العرب، مج. 7، ط6، دار صادر، بيروت.
- جامبل، سارة، 2002، النسوية و ما بعد النسوية، ت: احمد الشامي، ط1، المجلس الاعلى للثقافة – المشروع القومي للترجمة، القاهرة.
- الحمداوي، جميل (٢٠١٤)، بلاغة الصورة الروائية او المشروع النقدي العربي الجديد، المغرب، مطبعة بني ازناسن سلا.
- راغب، نبيل، 2003، موسوعة النظريات الادبية، ط1، الشركة المصرية العالمية للنشر، القاهرة.
- رسول، محمد رسول، 2013، الانوثة الساردة – قراءة سيميائية في الرواية الخليجية، ط1، دار التنوير، بيروت.
- سعيد، خالدة، 1991، المرأة ، التحرر، الابداع، ط1، نشر الفنك، الدار البيضاء.
- سلدن، رامان، (1996)، النظرية الادبية المعاصرة، ت: سعيد الغانمي، ط1، المؤسسة العربية للدراسات و النشر، بيروت.
- شعبان، بثينة، 1999، 100 عام من الرواية النسائية العربية، ط1، دار الاداب، بيروت.
- العيد، يمنى، 2011، الرواية العربية – المتخيل و بنيته الفنية، ط1، دار الفارابي، بيروت.
- الغذامي، عبدالله، 1997، المرأة واللغة، ط2، المركز الثقافي العربي، بيروت.
- كرام، زهور، ٢٠٠٤، السرد النسائي العربي - مقاربة في المفهوم والخطاب. ط١، شركة النشر والتوزيع – المدارس – الدار البيضاء.
- المناصرة، حسين، 2008، النسوية في الثقافة و الابداع، ط1، عالم الكتب الحديث، اربد – الاردن.

نامەی ئەکادیمی

- طيب، صبرينة، (2014)، اليات السرد في الرواية النسوية الجزائرية – دراسة بنيوية تحليلية، رسالة ماجستير، جامعة الحاج خضر، باتنة، الجزائر.
- بشيري، عبدالمجيد و ديقش، علي، 2018، صورة الوطن في رواية الوطن ليس هنا "مراد الضفري"، رسالة ماجستير، كلية الاداب واللغات، جامعة محمد بوضياف، المسيلة، الجزائر.
- دقعة، منال، ٢٠١٥، بلاغة الصورة الشعرية في ديوان اجراس الشجن لعمر طرافي، رسالة ماجستير، كلية الاداب واللغات، جامعة الشهيد حمه لخضر- الوادى، الجزائر.
- زقلي، مريم، 2014، الكتابة النسوية بين القضية و الجمالية – روايات سحر خليفة انموذجا – دراسة سوسيونفسية، رسالة ماجستير، كلية الاداب واللغات، جامعة محمد بوضياف بالمسيلة، الجزائر.
- كانش، بشيرة، 2016، صورة المرأة في الرواية النسوية الجزائرية المعاصرة – روايات ربيعة جلطي نموذجا، رسالة ماجستير، جامعة الشهيد حمه لخضر الوادي، الجزائر.
- كروش، فيروز، ٢٠١١، الصورة الشعرية في ديوان عاشق من فلسطين لمحمود درويش. رسالة ماجستير، كلية الاداب واللغات، جامعة منتوري – قسنطينة.

گوڤار

- علميات، يوسف محمود، 2007، صورة المراة عند الشعراء العاليك في العصر الجاهلي، مجلة العلوم الانسانية، ع. (14) جامعة البحرين، المنامة.